

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

A.QODIRIY NOMLI JDPI PEDAGOGIKA FAKULTETI

PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

BOLALAR PSIXOLOGIYASI

FANIDAN

MA'RUZALAR MATNI

Jizzax 2008 yil

Annotatsiya

Mazkur ma'ruza matnlari (Bolalar psixologiyasi) pedagogika institutlarining «Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish» yo'nalishi 4-kurs bakalavr yo'nalishlariga mo'ljallangan.

Ma'ruza matni ta'lim to'g'risidagi Qonun, DTStalablaridan kelib chiqqan holda tayyorlandi. Ma'ruza matnlarni kadrlar tayyorlashning barcha bosqichlarida uning samaradorligini oshirish psixologiyaga oid bilimlarning salmog'iga bog'liq, shu sababli ma'ruza matnlarida talabalarning psixologiya fanidan egallashi lozim bo'lgan malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga asosiy e'tibor qaratilgan.

Bolalar ruhiy rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini o'rganish; turli yosh davrlarda (chaqaloqlik, go'daklik, ilk bolalik, bog'cha yosh davri, kichik maktab yoshi davri) psixik rivojlanish xususiyatlari, shuningdek bog'cha yosh davrdagi bog'cha faoliyati xususiyatlari xakidagi bilimlarni egallash, tarixan shakllangan inson-qobiliyatlarini egallash va ruyobga chiqarish, qobiliyat rivoji va shaxs shakllanishi uchun psixologik yangilanishlar, bog'cha yosh davridagilarning bilish, jarayonlarining rivojlanish xususiyatlari, maktabdagi ta'limda psixologik tayyorgarlik.

Tuzuvchilar:

kaf.mud.dots.

Yo.R.Alimqulov

Katta o'qituvchi:

Sh.Kamolova

O'qituvchi:

Rajabov O

Taqrizchilar:

dots.Shodiev X.T

Dots.Abdurasulov R

Prof.Inatov X

**Ma'ruzalar matni Psixologiya kafedrasining
27 avgust 2008 yil yig'ilishida muhokama
qilinib ma'qullangan.**

Mavzu: Bolalar psixologiyasi predmedi.

Reja

1. Bolalar psixologiyasi predmeti.
2. Bolalar psixologiyasining boshqa fanlar bilan aloqasi.
3. Bolalar psixologiyasi tarixi.

Umumiy psixologiya fanining bir qancha sohalari bo'lib, ulardan biri-bolalar psixologiyasi va pedagogic psixologiyadir. Shuning uchun bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyadan ajralib chiqqan. Bolalar psixologiyasi mustaqil fan sifatida bolaning tug'ilgan paytidan boshlab voyaga etguncha bo'lgan davridagi psixik taraqqiyotni o'rganadi. Bundan tashqari, bolalar psixologiyasi muayyan yoshdagi bolalarga xos umumiy psixologik xususiyatlarnigina emas, balki har bir bolaning shaxsiga xos bo'lgan individual xususiyatlarni ham o'rganadi. Shuning uchun maktabdagi ta'lim-tarbiya ishlari asoslanadigan fanlar orasida bolalar psixologiyasi alohida o'rinda turadi.

Bolalar psixikasining taraqqiyotini ilmiy kuzatishga dastlab mashxur tabiatshonoslardan Charl'z Darvin yo'l ochdi. Charl'z Darvin bola psixikasining taraqqiyotini kuzatishga doir o'zining kundalik xotira tipidagi asarini nash etgan edi. Psixikaning eng yuksak bosqichi bo'lmish ong masalasiga kelsak, ong uzoq evolitsion taraqqiyot natijasi sifatida faqat insongagina xosdir. Ong ijtimoiy-tarixiy sharoitda odam mehnat faoliyatining tarkib topishi hamda til yordamida boshqa odamlar bilan munosabatda bo'lishi natijasidir. Demak, ongning birinchi xarakteristikasi unig turli bilimlar yig'indisidan iborat ekanligidir. Ongning ikkinchi xarakteristikasi odamning o'z-o'zini anglash protsessida namoyon bo'ldi. Odam tirik mavjudodlar tarixida birinchi bo'lib ob'ektiv olamdan ajralib chiqdi va o'zini tevarakatrofdagi muhitga qarama-qarshi qilib qo'ydi. Ma'lumki, odam har doim biror bir faoliyatda bo'ladi. Har qanday faoliyatning esa o'z maqsati va motivlari bo'ladi. Faoliyatda kirishishdan oldin maqsad va motivlarni belgilash ongning uchinchi xarakteristikasi hisoblanadi. Bolalar psixologiyasi turli yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyot qonuniyatlarini ilmiy ravishda ochib berishi kerak. Bolalar psixologiyasi I.P. Pavlovning oily nerv faoliyati haqidagi ta'limoti asosida turli yoshdagi bolalar psixik proseslari va xususiyatlarining nerv-fiziologik asoslarini o'rganishi kerak. Ana shu asosiy vazifalari bilan bir qatorda bolalar psixologiyasi yana bir necha muxim masalalar bilan xam shug'ullanadi. Masalan, bolalar psixologiyasi-bolalar psixik taraqqiyotiga aktiv ta'sir qiluvchi omillarni aniqlab

beradi. Bolalar psixologiyasi bu vazifalarni hal qilargan, buning bilan u tarbiyachilarning va ota-onalarning ta'lim-tarbiya yuzasidan olib boradigan ishlarini ilmiy asosda tashkil qilishga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasining boshqa fanlar bilan aloqasi.

Bolalar psixologiyasi bir qancha fanlar bilan uzviy aloqada bo'lib, bu fanlar qo'lga kiritayotgan faktlardan, qonuniyatlar hamda kashfiyotlardan keng foydalanadi. Bolalar psixologiyasi ta'lim-tarbiyaning maqsadi, yo'l-yo'riqlari va vazifalariga doir fikrlarni pedagogika fanidan oladi. Lekin shuning bilan birga bolalar psixologiyasi pedagogika faniga ham yaqindan yordam beradi. Bolalar psixologiyasi bir qator biologik fanlar bilan, birinchi navbatda, bolalar anatomiyasi hamda fiziologiyasi bilan bog'liqdir. Bu fanlar bolaning yoshi ulg'ayishi bilan yuzaga keladigan anatomic va fiziologik o'zgarishlar haqida ma'lumot beradi hamda psixik taraqqiyot yo'lini ilmiy tushunishga yordam beradi. Bolalar psixologiyasi bolalar gigienasi, bolalardagi kasalliklarni o'rganuvchi pediatriya va bolalar psixopatologiyasi bilan ham bog'liqdir. Bu fanlar bolalar psixik taraqqiyotining normal borayotganligini chuqurroq bilish va normal taraqqiyotdan burilish sabablarini anglash imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasi bolalar adabiyoti bilan ham ma'lum darajada aloqadordir. Bolalar psixologiyasi bolalarning shaxsiy xususiyatlarini o'rganishda tushuntirishda bolalar adabiyotidan, xususan, avtobiografik asarlardan keng foydalanadi.

Bolalar psixologiyasi tarixi.

Psixologiya tarixi-bu avvalo insoniyat tomonidan hayvonlarga va insonga xos bo'lgan psixik hayot hodisalari haqidagi bilimlarning asta-sekin to'planib borish tarixidir. Insonning o'z-o'zi haqidagi bilimlarni to'plab hamda chuqurlashtirib borishidir. Albatta, psixologiya tarixida turlicha qarashlar va yo'nalishlar bo'lishiga qaramasdan, bu fanning predmati, ya'ni hayvon va insonlarga xos bo'lgan psixika, psixik hayot birdaylicha qolaveradi. Tarixiy jihatdan psixologiyaning o'rganish predmeti emas, balki shu predmetni tushunish, psixik hayot mohiyatini tushunish o'zgarib keldi.

Psixologiya predmetini tushunishdagi muhim o'zgarishlar, yangi psixologik tekshirish metodlarining yaratilishi hamda ularning keng tatbiq qilinishi, ilmiy-falsafiy tafakkurning umumiy yo'nalishi psixologiya fanining tarixiy taraqqiyotidagi xususiyatlarni belgilab berdi.

2-mavzu: Bolalar psixologiyasi metodlari.

Reja

1.Bola ruhini o'rganishning metodologik prinsiplari.

2.Bolalar psixologiyasini o'rganish metodlari.

Bolalarning yoshoga muvofiq rivojlanishini o'rganish ishlarida psixologlar oldida bolalar psixikasining rivojlanishini tekshirish metodlarini,ularning yoshiga xos xususiyatlarini aniqlash metodlarini ishlab chiqishdek yana muhim bir vazifa turadi. Har bir fanda o'z predmetining mazmuniga qarab,bir qancha metodlar qo'llaniladi.Zarur bo'lgan faktlarni qidirish,ularning sodir bo'lish sabablarini aniqlash va isbotlash ilmiy tekshirish metodlari vositasida bajariladi.Bu narsani ta'kidlab o'tish kerakki,barcha fanlarning yagona metodi dialektik materialism metodologiyasidir.Barcha fanlarning xususiy metodlari shu metodologiyaga asoslanadi.

Bolalar psixik hayotiga oid qonuniyatlarni o'rganuvchi bolalar psixologiyasi ham dialektik materialism metodologiyasiga asoslanadi va boshqa hodisalarga nisbatan o'rganilishi ancha qiyin bo'lgan nozik psixologik hodisalarning asli mohiyatiga ilmiy asosda bilib olishi mumkin bo'lgan bir narsa deb qaraydi.Dialektik materializm prinsiplariga asoslangan bolalar psixologiyasi murakkab aks ettirishdan iborat bo'lgan sub'ektiv hodisalarni ularning ob'ektiv sabablari bilan birgalikda,ya'ni tirik materiyaning eng murakkab turi bo'lgan miyadagi fiziologik proseslar hamda kishining butun psixikasi,ongida aks etadigan jamiyatning moddiy negizi,undagi konkret ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bilan birgalikda o'rganadi.Bolalar psixologiyasi murakkab psixik taraqqiyot qonuniyatlarini o'rganishda determinizm,ya'ni narsa va hodisalarning sababiy bog'liqligi prinsipiga asoslanadi.

Ma'lumki,bolalar psixologiyasi va pedagogic psixologiya umumiy psixologiyaning asosiy metodlaridan foydalanadi.Umumiy psixologiyaning asosiy metodlari kuzatish va eksperiment metodlardir.Bulardan tashqari,bir qancha yordamchi metodlar ham bor(suhbat metodi.faoliyat mahsullarini o'rganish metodi,anketa metodi va boshqalar).

Modellashtirish metodi. Model o'rganilayotgan biron psixik hodisalarning yasama andozasi hisoblanadi.Boshqa metodlardan modellashtirish metodining farqi shundaki,bu metod yordamida ayrim psixik proseslar bevosita emas,balki bivosita ya'ni model yoki vosita bilan o'rganiladi.Biroq psixik prosesning (ko'rsh,eshitish,taktil sezgilari kabi) modelini yuzaga keltirish uchun shu psixik proses haqida chuqur va to'la bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi.Shuning uchun modelning mukammal va adekvat (ya'ni o'rganolayotgan

ob'ektga nihoyatda o'xshash) bo'lishi ko'p jihatdan o'rganilayotgan psixik proses haqidagi bilimlar darajasiga bog'liqdir.

3-mavzu: Bola psixik rivojlanishining asosiy qonuniyatlari.

Reja

1. Psixik rivojlanish nazariyalari.

2. Muhitning bola psixikasi rivojlanishiga ta'siri.

3. Nasliy xususiyatlari, organizmning tug'ma imkoniyatlari psixik rivojlanish omili sifatida.

Bola psixikasining rivojlanishi o'ta murakkab va qarama-qarshiliklarga ega bo'lgan prosesdir, har qanday boshqa rivojlanishdagi kabi, bunda ham miqdor o'zgarishlari sifat o'zgarishlariga, o'tishlarga, "sakrashlar"ga olib keladi. Masalan, bolada so'z boyligining asta-sekin ortib borishi tilning Grammatik qurilishini egallashga, ayrim xatti-harakatlar va yurish-turishlarning ko'p marta takrorlanishi esa shaxsda muayyan ko'nikma, odat, qat'iy xususiyatlar kabilarning shakllanishi bilan yakunlanadi. Bola psixikasi rivojlanishining eng umumiy qonuniyatlariga, birinchidan izchillik integratsiyasini, ya'ni bolaning dastlabki tarqoq psixik holatlarini shaxsning barqaror psixik xislatlariga, muayyan hodisalarga nisbatan ayrim-ayrim qarashlarni yaxlit dunyoqarashga birlashtirish; ikkinchidan, bola shaxsidagi ayrim proseslar, funksiyalar va xislatlarning notekis rivojlanishining; uchinchidan, ba'zi funksiyalar kamchiliklarni boshqa funksiyalar bilan to'ldirilishini (kompensatsiya) ta'minlovchi plastiklikni kiritish mumkin. Bola psixikasining integratsiyasi, masalan, alohida predmet va hodisalarni to'liq idrok qilish asosida kuzatuvchanlikning, ayrim mehnat topshiriqlarini mehr-muhabbat bilan bajarish asosida mehnatsevarlikning shakllanishiga yaqqol namoyon bo'ladi.

Psixika rivojlanishining notekisligi hayotning hamma davrlarida sodir bo'lish mumkin. Masalan, maktabgacha yoshda ayniqsa nutq, o'smirlik yoshida bilishga qiziqish, ilk yigitlik yoshlarda mantiqiy (logik) tafakkur va hokazolar jadallik bilan rivojlana boradi. Qator psixologlar aniqlashiga ko'ra, bola psixikasi rivojlanishida asosiy ichki harakatlantiruvchi kuchlar avvalo quyidagilar hisoblanadi:

eski, ya'ni allaqachonlar erishilgan imkoniyatlar bilan yangi ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatlar;

eski va yangi xulq shakllari o'rtasidagi ziddiyatlar;

real hayotning mazmuni va uning bola ongida aks etish shakllari o'rtasidagi ziddiyat.

Sanab o'tilgan ziddiyatlar ustida qisqacha to'xtalib, misollar keltiraylik.

Endigina tug'ilgan bola yangi qo'zg'atkichlarga nisbatan orientirovka reaksiyalariga ega bo'ladi. Mana shularning fiziologik asosida keyinchalik qiziquvchanlik, bilishga qiziqish, o'zi uchun ma'lum bo'lgan hamma narsalarni shaxsiy faoliyat doirasida qo'shishga intilish kabi xislatlar rivojlanib boradi. Bolaning yurish-turishlari va xatti-harakatlari, odatda dastlab taqlidiy xarakterda bo'ladi, ya'ni u kattalarning xatti-harakatlari va yurish-turishlaridan nusxa ko'chiradi.

Shunday qilib, bolaning psixik rivojlanishi-bu shaxsda mavjud bo'lgan proseslar va xususiyatlarning takomillashuvi. Shuningdek, ular asosida yangi, yanada yuksakroq sifatlar va xususiyatlarning shakllanishidir.

Psixikaning rivojlanishi shaxs aktivligi, ya'ni bolaning faoliyati protsesida ijtimoiy muhit va tarbiyaning hal qiluvchi ta'sirida sodir bo'ladi. Psixikaning rivojlanishi to'qtovsiz yuzaga keladigan ichki ziddiyatlarning hal qilinishi tariqasida sodir bo'ladi. Yukak nerv faoliyatining tipii va temperament xususiyatlari naslga utishi mumkin. Lekin tarbiyaga karab, yuksak nerv faoliyati (temperament) ning bir tipii asosida xarakterning turli belgilari xosil bulishi mumkin.

Irsiyatning kobiliyatlarga daxli bor. Xosil bulgan kobiliyatlar emas, balki bulgusi kobiliyatlarning shart sharoiti yoki, anatomik fiziologik kurtaklari naslga utadi. Ammo kurtaklarning uzi kobiliyatga aylana olmaydi. Kurtaklarni bulik yaxshi donga uxshatish mumkin. Don yaramas tuprokka tushganda kukarmasdan chirib ketishi mumkin. Ijtimoiy –tarixiy sharoit va tarbiya sharoiti nokulay bulsa, kurtaklar kobiliyatga aylanmay kolishi mumkin. Yukorida aytilganlaridan kuyidagi xulosalarni chikaramiz: 1 Irsiyat takdirni belgilaydigan kuch emas;

2. Irsiyat beetibor koldirilmay xisobga olinishi lozim;

3. Irsiyatning u yoki bu kurinishlari ijtimoiy tarixiy xayot sharoitiga, bolalarni ukitish va tarbiyalash sharoitiga boglik.

Bolalarning usib kamolga etishini xarakatga keltiruvchi ikkinchi kuch (faktor) ijtimoiy muxitdir. (Muxit) tushunchasi ikki ma'noda ishlatiladi. Keng ma'nodagi (muxit) suzidan insoniyatning butun xayot sharoiti: tabiiy geografik va ijtimoiy tarixiy sharoiti tushuniladi. Tor ma'nodagi 'muxit' suzidan kupincha oilaviy turmush sharoiti, tevarak-atrofdagi ijtimoiy xayot tushuniladi. Shunday kilib, ijtimoiy muxit bolalar psixikasining tarakiy etishiga ta'sir kursatadi, lekin muxit uzgarmaydigan bir narsa emas. Jamiyat xayotining

ijtimoiy –tarixiy sharoiti uzgargan sari, bola yashayotgan ijtimoiy muxit xam uzgarib boradi. Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlarning, ijodiy aktivligining rivojlanish manba'lari uning tevarak-atrofidagi ijtimoiy muxitda, jamiyatdadir. Odamning psixik xususiyatlari uning xayoti davomida, ya'ni ontogenetik tarzda yuzaga keladi; bu xususiyatlarning tarkib topishi va rivojlanishida odamning ijtimoiy tajribasi uning xayot va faoliyat sharoitlari, talim vatarbiya etakchi, xal kiluvchi rol uynaydi, deb urgatadi. Muxit keng ma'noda olganda ma'lum maksadga karatilgan ta'lim va tarbiya azaldan berilgan genetik jixatdan kat'iy belgilangan nimanidir namoyon kilish uchun sharoitgina bulib kolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkip toptiradi.

Ikkinchidan, psixikaning rivojlanishi okibat natijada tashki sharoitlarga, tashki ta'surotlarga boglikdir. Lekin bu rivojlanishini bevosita tashki sharoitdan va tashki vaziyatdan keltirib chikarib bulmaydi.

Uchinchidan, odam aktiv mavjudot sifatida uzi xam ongli ravishda uz shaxsini uzgartirishni, ya'nit uz-uzini tarbiyalash bilan shugillanishi mumkin.

Manna shu yukorida bayon kilingan xama fikrlardan shunday xulosa chikarish mumkinki, bir xil tashki sharoit, bir xil muxit, turli bolalarga, usmirlarga yigit va kizlarga turlichata'sir kursatishi mumkin. Psixik tarakkiyotning faktorlari, shu jumladan, ta'lim va tarbiya sharoitlari xilma-xil va kup kirralidir. Biz yukorida aytib utganimizdek, bu faktor va sharoitlar turli bolalarga turlicha ta'sir kilishi mumkin.

Oxirida shunday xulosa chikarish mumkinki, odamning (bolalarning, ukuvchining) sotsial tashkil topgan va stumullashtirilgan faoliyati uning psixik rivojlanishining asosi, vositasi xamda sharoitidir.

Tabiiy xususiyatlar tarakkiyotni xarakatga keltiruvchi kuch emasligiga karamay, psixik tarakkiyotga ma'lum darajada ta'sir kursatadi.

Birinchidan, tabiiy xususiyatlar psixik xususiyatlar tarakkiyotining turli rollarini va ususllarini belgilab beradi. Inson nerv sitemalarining xususiyatlari uz-uzicha shaxsning xech kanday psixik xususiyatlarini belgilamaydi. Xech bir normal bola dadil yoki kurkok, irodali yoki irodasiz, mexnatsevar yoki yalkov, intizomli yoki intizomsiz bulib tugulmaydi. Agarda tarbiya tugri tashkil kilinsa, nerv sistemasining istalgan tipii asosida xarakterning bircha ijtimoiy xislatlarini xosil kilish mumkin.

Ikkinchidan, tabiiy xususiyatlar odamning biror soxada erishgan yutuklari darajasiga xam ta'sir qilishi mumkin. Masalan, kobiliyat kurtaklarida tugma individual farqlar buladi. Shu sababli ba'zi odamlar boshka odamlardan ma'lum bir faoliyatni egallash imkoniyati jixatidan ustun turishlari va shuning bilan bir paytda bir faoliyat turini egallash imkoniyati jixatidan esa ulardan ojizlik qilishlari mumkin.

Muxit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashk miya tuzilishining organik jixatdan etilishiga yordam beradi. Shuning uchun, masalan, biz akliy rivojlanish xakida gapirganimizda, bu jarayonni miyaning biologik jixatdan etilishi bilan chambarchas boglangan xolda sodir buladi, deb xisoblaymiz.

Uz davrida burjua psixologi V.Shtern: ta'lim psixik rivojlanishning orkasidan boradi va unga moslashadi degan fikrni olga surgan edi. Bu fikrga karama-karshi, maxur sovet psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning etakchilik roli bor degan koidani birinchi bulib ilgari surdiva uni: ta'lim rivojlanishidan oldinda boradi va uni uz orkasidhan ergashtirib boradi, deb anik fikr ifodalab berdi. Yukorida bayon kilingan birinchi fikrga muvofik ta'lim fakat rivojlanish tomonidan erishilgan narsalardan foydalanadi. Shuning uchun akliy jixatdan etilish jarayoniga aralashmaslik, unga xalakit burmaslik, balki ta'lim uchun imkoniyat etilguncha chidam bilan passiv kutib turish kerak. Xozirgi zamon mashxur shvetsariya olimi J.Piajening nazariyasi ana shunday. J.Piajening fikricha, bolaning va maktab ukuvchisining akliy usishi uzining ichki konunlari asosida rivojlana borib, sifat jixatidan uziga xo sbir kator genetik boskichlarni bosib utadi. Ta'lim bu akliy etilish jarayoni fakat bir kadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga kobildir, lekin u akliy jixatdan etilish jarayoniga xech kanday muxim ta'sir kursata olmaydi. Demak, ta'lim rivojlanish konunlariga buysunishi kerak. Masalan, bolada mantikiy, ope6rati tafakkur etilmay turib, uni mantikiy fikr yuritishga urgatish bema'nilikdir. Tap'limning turli boskichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlar pishib etiladigan ma'lum yoshigi kat'iy boglikligi ana shunday kelib chikadi.

Ta'limsiz takliy rivojlanish bulishi mumkin emas.

Psixik rivojlanishni fakat, yosh oshgan sari diqqat xajmining, psixik jarayonlar ixtiyoriyligining, ma'no jixatdan esda olib koli shva shuning kabilarning ortishi, bola fantaziyasining kamayishi, xatti-xarakatlarning impulsivligi, idrokning utkirligi, yangiligi va xokazolardan iborat deb bulmaydi. Psixikaning rivojlanishi ma'lum yosh davrlarida sifat jixatdan yangi xususiyatlarning, yangi 'yangidan xosil kilingan sifatlarning' (usmirlarda katta bulib kolganlik xissining

yoki ilk uspirinlikda mexnat kilib mustakil xayot kechirish extiyojining) paydo bulishi bilan boglikdir.

Bolalarning psixik jixatdan usishida ta'lim-tarbiya shakllantiruvchi rol' uynaydi, degan goya 19 asrning urtalarida mustaxkamlana boshladi bolalar psixikasining tarakiy etishi bilan tarbiya va ta'limning uzaro munosabatlari xakidagi masalani xal etishga urinayotgan nazariyalar xozir kup topiladi. Xozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasida shu masalaga bagishlangan uch grux nazariyalari bor.

Birinchi gruxlarning davo kilishicha ,ta'lim (tarbiya) va tarakkiyot jarayonlari bir biridan mustakil mavjuddir.

Ikkinchi guruxning davosicha ,ta'lim(tarbiya) Ayni vaktida tarakkiyot demakdir, ya'ni ta'lim bilan tarakkiyotning urtasida asos etibori bilan sezilarli tafovvt yuk.

Nixoyat uchunchi gurux davosicha, ta'lim (tarbiya) va tarakkiyot jarayonlari garchi boshka- boshka jarayonlar bulsa xam ,bir biriga mos keladi va birbiriga ta'sir utkazadi.

Ta'lim va psixik tarakkiyot bir-biridan mustakil degan nazariyaning namoyondalari ta'lim va psichixik tarakkiyotni bir-biriga duch kelmaydigan ikkita paralel jarayon deb xisoblaydilar. Bu nazariyaning namoyondalari akliy kobiliyatni aniklash uchun dastlabki testlarni vujudga keltirgan edi. (Bine va Simon). Bu nazariyaning namoyondalari va ularning xozirgi izdoshlari akliy kobiliyat 'tugma' bulib unga ta'lim xam ,muxit xam ta'sir etmaydi, degan fikrga asoslanadilar. ta'lim va psixik tarakkiyot bir-biriga mos keladigan nazariyaning namoyondalari (amerikalik psixologlar Jems Torndayk, va ingliz psixologi Mak –Daugal)ning davo kilishicha :1. Ikkala jarayon bir-biriga yakin va paralel xolda boradi- ta'lim tarbiya bilan psixik tarakkiyot kadam-ba kadam boradi:

2. Ta'lim va psixik tarakkiyot bir vaktida boradi. Bu nazariya ikki jarayonni aralashtirib bir-biriga tenglashtirib kuyadi. Bu –ta'lim jarayoni urganilsa psixik tarakkiyot jarayoni xam urganilgan buladi, degan xulosaga olib keladi.

Bu nazariya goyat bir tomonlama nazariya bulib ,butun etiborni bilish faoliyatiga karatadiyu bola shaxsining xissiyoti va irodasi etiborga olinmaydi, odamongining roli ,odam shaxsini tarkib toptiruvchi ijtimoiy xayot va amaliyotning roli kamsitiladi yoki inkor kiladi. Ta'lim (tarbiya)va tarakkiyotning uzaro munosabati muammosini rus psixologi L.S .Vigotskiy yangicha xal etdi :ta'lim jarayoni tarakiyoti jarayoniga mos kelmaydi, Ta'lim jarayoni tarakkiyotdan ilgarilab ketadi va bolalar psixikasining tarakkiy

etishini ergashtirib boradi,unga eng yaqin istikbol ochib beradi,deydi u.

Vigotskiy uz fikrlarini kengaytirib tarakkiyotning ikki boskichi:aktual tarakkiyot boskichi va eng yaqin tarakkiyot zonasi boskichi bor deb kursatadi.Aktual tarakkiyot boskichi muayyan davrda bolaning katta yoshli kishilar yordamisiz mustakil xarakat kila olishi bilan ta'riflanadi.Bu –mustaxkamlanib kolgan bilimlar, kunikma va malakalarda mustakil foydalanish boskichidir.

Ikkinchi boskich –yaqin urtadagi tarakkiyot zonasi bolaning katta yoshli kishilar yordamida kila oladigan xatti-xarakati bilan ta'riflanadi.bu psixik tarakkiyot yuli uning eng yaqin loyixasidir.Psixolog Vigotskiyning nazariy fikrlari pedagog Makarenkoning fikrlariga mos keladi.Makarenko xar bir bolaning kamolot imkoniyatlariga va tarakkiyotning loyixa yullarini aniklashga katta e'tibor bergan edi.U 'shaxs loyixasini tuzishga':uz tarbiyalanuvchilarida xosil bulgan ijobiy sifatlarini mustaxkamlash va takomillashtirish ,salbiy sifatlarini esa tuxtatish yoki ularga barxam berish uchun ijobiy sifatlarga tayanishga intilar edi.

4-Mavzu: Bola ruxiy rivojlanishining ichki sabablariga yondoshishning nazariyalari.

Reja.

1.Bolada intellektning paydo bulishi va rivojlanishi xakida J.Piajening konsepsiyasi.

2.Bola ruxiy rivojlanishi xakida A.Vallon konsepsiyasi.

Psixologiya fanida tabakalash buyicha kator mustakil nazariyalar mavjud, ular inson shaxsini tadkik kilishga xar xil nukta nazardan yondashadi va muammoning moxiyatini turlicha yoritadi. Ularga biogenetik, sotsiogenetik, psixogenetik, kognitivistik, psixanalitik, bixevioristik, nazariyalarni kiritish mumkin.

Biogenetik nazariyada insonning biologik etilishi bosh omil sifatida kabul kilingan, kolgan jarayonlarning rivojlanishi ixtiyoriy bulib, ana shu omil bilan uzaro boglikdir. Biogenetik konunga kura, shaxs psixologiyasining individual rivojloanishini (ontogenez) butun insoniyatning tarixiy rivojining (filogenez) asosiy boskichlarini kiskacha takrorlaydi.

Nemis psixologi V.Shterinning fikricha, chakalok (yangi tugilgan bola) xali odam xisoblanmaydi, balki fakat sut emizuvchii xayvondir; olti oylikdan oshgach, u psixik rivoji jixatidan fakat maymunlar darajasiga tenglashadi, ikki yoshida oddiy odam xoliga keladi, besh yoshlarida ibtidoiy gala xolidagi odamlar darajasiga etadi,

maktabga kirganidan boshlab ibtidoiy davrni boshidan kechiradi, kichik maktab yoshida uning ongi urta asr kishilari darajasiga, nixoyat, etuklik davri (16-18 yoshlari)dagina xozirgi zamon kishilarining madaniy darajasiga erishadi.

Biogenetik nazariyaning namoyandalari – amerikalik psixologlar A.Gezell va S.Xoll rivojlanishning biologie modeliga tayanib ish kuradilar, bu jarayonda muvozanat, integratsiya va yangilanish sikllari uzaro almashinib turadi, degan xulosaga keladilar.

Biogenetik nazariyaning karama-karshi kurinishi sotsiogeneti nazariyadir. Bu nazariyada shaxsda ruy beradigan uzgarishlarni jamiyatning strukturasi, ijtimoiylashish (sotsializatsiya) usullari, atrofdagi odamlar bilan uzaro munosabat vositalari asosida tushuntiriladi. Ijtimoiylashish nazarichsiga kura inson biologik tur sifatida tugilib, xayotdagi ijtimoiy shart-sharoitlarning bevosita ta'siri ostida shaxsga aylanadi.

Psixologiyada psixogenetik yondashish xam mavjud bulib, u biogenetik va soyiogenetik omillarning kimmatini kamsitmaydi, balki psixik jarayonlarning rivojlanishini birinchi darajali axamiyatga ega deb xisoblaydi. Mazkur yondashishni uchta mustakil yunalishga ajratib taxlil kilish mumkin va bu yunalishlar moxiyati, kechishi va maskuli jixatidan keskin farklanadi.

Kongnitivistik yunalishning asoschilari katoriga J.Piaje, Dj.Kelli va boshkalarni kiritsh mumkin.

J.Piajening akl-idrok nazariyasi, akl-idrok funktsiyalari xamda uning davrlari xakidagi ta'limotni uz ichiga oladi. Akl-idrokning asosiy funktsiyalari uyushkoklikva moslashish, kunikishdan iborat bulib, akl-idrokning funktsional invarintlgi deb yuritiladi.

Muallif intellekti kuyidagi rivojlanish davriga ajratadi: 1) sensomotor intellekti (tugilishdan 2 yoshgacha); 2) operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2 yoshdan 7 yoshgacha); 3)konkret operatsiyalar davri (7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha); 4)formal (rasmiy) operatsiyalar davri.

2 A.Vallon (Frantsiya) nuktai nazaricha yosh davrlari kuyidagi boskichlarga ajratadi: 1) xomilaning ona kornidagi davri; 2) impulsiv xarakat davri – tugilgandan 6 oylikkacha; 3) emotsional (xis-tuygu) davri – 6 oylikdant 1 yoshgacha; 4) sensomotor (idrok bilan xarakatning uygynlashuvi) davri – 1 yoshdan 3 yoshgacha; 5) personologizm (shaxsga aylanish) davri – 3 yoshdan 5 yoshgacha; 6) farklash davri – 6 yoshdan 11 yoshgacha; 7) jinsiy etilish va uspirinlik davri – 12 yoshdan 18 yoshgacha.

5- mavzu. Chakoloklik va gudaklik davrining psixiologik xususiyatlari

Reja:

Chakoloklik davrining psixiologik xususiyatlari;

Gudaklik davrining psixiologik xususiyatlari;

Bolaning ona kornidagi usish davri onaning organizmiga uzviy boglik buladi Chakalokning barcha xayotiy funktsiyalari – ovkatlanish ,nafas olish,nafas chikarish,xavo xaroratining uzgarishiga va atmosferadagi moddalar almashinuviga moslashish va xakozolar onaning organizmi orkali amalga oshadi.

Bola bir yoshgacha bulgan davrda jismoniy va psixik jixatdan tez usadi. Yangi tugilgan bolaning jismoniy kiyofasi uziga xos bulib, kattalarning jismoniy kiyofasidan ancha fark kiladi. Yangi tugilgan bola gavdasining sondan buyingacha bulgan kismi juda uzun, oyoklari kalta, boshi nisbatan katta, buyni kiska buladi. Yangi tukgilgan bolaning buyi urta xisobda 48-52 santimetr buladi.

Gudak bir minutda 50-60 marta nafas olib, nafas chikaradi, ammo katta yoshdagi kishi esa, xuddi shu vakt ichida, 14-16 marta nafas oladi.Yangi tugilgan bolaning nafas olish yuli xali tor buladi.

Normal tugilgan bolaning urtayaa vazni 2800-3500g buladi.Yangi tugilgan bolaning organizmida suv kup mikdorda buladi.Yangi tugilgan bola umumiy vaznining 75% suvdan va 25% kattik moddalardan iborat buladi.

Yangi tugilgan bola kalla suyagi xali kotmagan bulib,uning oldingi kismida peshona likkildogi va orka kismida ensa likildogi buladi .Bola bir yoshga tulguncha uning kalla suyagi tulib,bu bushliklar tutushib ketadi.Likildoklarning biri 2-3 oy ichida tutashib bitib ketadi,ikkinchisi bola 12-13 oligida tutashib kotadi. Chakalok xayvonlarning bolalariga nisbatan ximoyaga muxtoj,nochorrok buladi.Chakalok tugilganda uning ovkatlanish reflekslari ma'lum darajada shakllangan: asosan,surish emish, reflekslari uz vazifasini bajarishga tayyor buladi.Chakalokning labiga va tilining shilimshik pardasiga biror kuzgatuvchi tegishi bilan unda ixtiyorsiz ravishda sulak ajrala boshlaydi. Ona kukragini emishda uning xar kanday xarakatlari sekinlashadi yoki mutloko tuxtaydi.

Chakalokning yangi sharoitda yashashini ta'minlovchi asosiy omil tugilishda unda vujudga kelgan tabiiy mexanizmlardir.U tashki sharoit va muxitga moslashish imkonini beradigan ,nisbatan etilgan nerv sistemasi bilan tugiladi.Tugilganidan boshlab mazkur reflekslar organizmda kon aylanishi ,nafas olishi ,xamda nafas chikarishni ta'minlaydi.

Birinchi kundanok kuchli kuzgotuvchilarga nisbatan kuzni kisish,,pirpiratish,uning korachigini kengaytirish yoki toraytirish mexanizmlari ishlay boshlaydi.Bu reflekslarni ximoya reflekslari deyiladi.

Psixolog V.S.Muxinaning fikricha,chakalokda tugilishiga kadar xam shartsiz reflekslar bulishi,unga xomilalik paytidayok uz kulini surish imkonini yaratadi.

Chakalokning anotomik-fiziologik tuzilishini taxlil kilsak ,uning suyak sistemasida oxak moddasi va turli xil tuzlar etishmasligining guvoxi bulamiz.Shu sababli suyak funktsiyasini kuprok togay tukimalari bajaradi.Odatda chakalokning nerv faoliyati shartsiz va shartli reflekslar ta'sirida vujudga keladi.Chakalokning asosiy xususiyatlaridan biri uning inson zotiga xos barcha xulk atvor shakllarini va avlodlarning tajribalarni uzgartirish imkoniyatlariga egadir.

Chakalokning sezgi organlari uning xarakatiga karaganda durusrok rivojlangan buladi..Masalan, chakalok achchikni shirindan issikni sovukdan ,xulni kurukdan farklay oladi.

Chakalokda jismlarni ,odamlarni, atrof muxitni kattalar kabi yaxlit va anik idrok kilish imkoniyati bulmaydi.Chunki idrok kilish boshka psixik jarayonlari(xotira,tassavur,tafakkur), ruxiy xolatlari (xis- tuygu ,ungaysizlanish)va uziga xos tipologik xususiyatlari bilan uzviy bogliklikda amalga oshadi.shuning uchun chakalokka mazkur imkoniyat uta cheklangan bulib, sezgi organlari oddiy aks ettirish imkoniyatiga ega .

Yangi tugilgan bolada kuchli yoruglikni aks ettirish imkoni buladi va u yoruglikdan turli darajada va shaklda tasirlanadi,xatto,kuzlarni yumib oladi.

Chakalokdagi muxim xususiyatlardan yana biri kurish va eshitish tananing xarakatlanishidan ildamrok rivojlanishdir.Chakalokda kurish va eshitish aparatlari faoliyatining usishi tashki kuzgotuvchilardan tasirlanishning takkomillashuvida va bosh miyaning rivojlanishida namoyon buladi.Chakalok miyasining ogirligi kattalar miyasining chorak kismiga tengdir.Chakalokning nerv xujayralari kattalardagi nerv xujayralarga uxshasa xam ,zaifligi bilan ulardan farklanadi.Chakalok tashki olambilan alokada bulishining markazi rolini bosh miya katta yarim sharlarining yuksak darajada rivojlangan kismalari bajaradi.Bola ob'ektni kurish va tovushni eshitishuchun dikkatni tuplaydigan bulgach xarakatning faollashuvida ancha uzgarishlar ruy beradi.

‘Jonlanish’ bolaning kattalar bilan uziga xos ravishda munosabatga kirishining yangi shakli sifatida vujudga keladi. Lekin tashki kuzgotuvchining kitiklashiga javob tarikasida namoyon buladigan ‘jonlanish’ ning tabiati xali ochilgani yuk. Extimol bu xolat bolaning kattalar bilan mulokotining maxsus kurinishi va ovkatlanish refleksining mustaxkamlanishi bilan boglikdir, u balki ijobiy xis-tuygularini kuzgotish omilidir. Ba’zan bolada uzini parvarish kiluvchi shaxsning muomalasi tufayli emotsional xarakatlar vujudga keladi, natijada uning kul va oyoklari xarakati ildam va tez amalga oshadi. Bu jarayon intilish, iltijo, talpinish kabi tashki ifodaga ega bulgan ichki psixik kechinmalarda uz aksini topadi.

Katta yoshdagi odamlarning chakalok bilan mulokotda bulishi unga uyinchok kursatishi, termulishi, erkalashi unda tashki ta’sirga javob reflekslarini faollashtiradi.

2. Gudakning xayotiy faoliyati va takdiri uni kurshagan, parvarishlaydigan katta yoshdagilarga bevosita boglik bulib, uning barcha extiyoj va talablari fakat shular tomonidan kondiriladi. Kattalar gudak uchun yaratgan ob’ektiv va sub’ektiv shart-sharitlar uning usishini belgilovchi muxim turtki vazifasini utaydi. Atrof muxitning xususiyat va xossalarini kattalar gudakning psixik dunyosiga singdirilgan.

Ta’sir utkazishning keyingi murakkabrok boskichida bola kattalar yordami bilan utirish, urnida dumalash tik turish ovkatlanish kurollaridan tugri foydalanishni, uzluksiz va mazmunli xarakatlarni amalga oshirishni urganadi.

Frantsuz psixologi Anri Vallon gudakda ijtimoiy ta’sirlanish ortib borishini atroflicha tadmik kilgan olimdir. Uning ta’kidlashicha, yarim yoshli bolada boshka odamlardan farkli ravishda javob reaktsiyasi (ta’siri) uzining yukori boskichiga kutariladi. Bola 6 oyligida boshka kishilarning imo-ishorasiz ta’siriga javob berishi (ta’sirlanishi) 50% tashkil kiladi, etti oyligida esa aynan shu reaktsiya 20% ga kamayadi, ammo imo –ishora orkali mulokot 41% ga ortadi; etti sakkiz oylikda boshka kishilarga talpinish, tabassum kilish birinchi yarim yillikdagidan 4marta kupdir.

Uyin faoliyatidagi tabassum jonlanish, shodlik tuygulari avval fakat kattalar ishtirokida namoyon buladi. Vakt utishi bilan uyinnig uzi bolaga kuvonch bagishlaydi

Bolada kurkuv xissi kishilarni tanish va notanishga karindosh va begonaga ajratish, nikobni farklash jarayonida vujudga keladi. Shuning uchun ijtimoiy tajriba va kunikmalarni uzlashtirishda, biror xolatni yakkol aks ettirishda gudak kattalarga taklid

kiladi. Taklidchanlik bolaning ijtimoiylashuviga keng imkoniyatlar yaratadi va faoliyatining yanada takkomillashuviga turtki buladi.

Gudak xayotining dastlabki oylaridan boshlabok , uyin faoliyati uning xayotida muxim urin egallaydi va gudakda kurib va eshitib idrok kilish ukuvini ustiradi, jismlarning rangi , shakli, katta-kichikligini ajrata olish kobiliyatini rivojlantiradi. Uyin faoliyati gudakning borlikni bilishda va uni aks ettirishda muxim rol' uynaydi.

Gudakning kattalar bilan uzvaivy boglikligi majburiy mulokotga kirishishni takkozo kiladi. Shaxslararo aloka urnatish zarurati bolada noverbal , nutksiz mulokotning maxsus shakli paydo bulishiga olib keladi.

Gudakda uzgalar nutkini idrok kilish va unga javob berishga intilish, xususan kuzgotuvchiga javoban u yoki bu xarakatni amalga oshirish murakkablashib boraveradi.

Demak uch oylik gudak gapirayotgan odamni uz kuzlari bilan topish imkoniyatiga ega buladi, chunki unda shu paytgacha tovush manbaini izlash ukuvi shakklanadi. Shunga kura bola tovush kelgan tomonga karab, suzlovchiga munosabatini xis-tuyguga urab ifodalay oladi.

Gudak xayotining birinchi yarim yilida turli xususiyatlarga ega analizatorlar rivojlanib orientirlash reaktsiyasi anikrok ifodalana boshlaydi. Shartli reflekslar kulami tobora kengayishi natijasida vokeylikka xissiy munosabat takkomillashadi. Gudak xayotining ikkinchi yarim yilligida esa u kattalarning imo- ishoralarini tushunib idrok kila boshlaydi. Faol nutk alomatlarining vujudga kelishi bilan gudaklik davri tugaydi va ilk bolalik yosh davri boshlanadi

6-Mavzu : Ilk bolalik davrida psixik usish

Reja

Yurishni urganish va uning bola rivojlanishiga ta'siri.

Ilk bolalik davrining asosiy faoiliyati sifatida.

Blish jarayonlarining rivojlanishi .

Shaxs xususiyatlarining rivojlanishi.

Ilk yoshdagi bolalar jismoniy jixatdan tez rivojlanishi bilan birga psixik jixatdan xam juda tez rivojlanadilar.

Ogir kasallikka uchramay, jismoniy jixatdan soglom usgan bola 9-10 oylik bulganda yura boshlaydi.

Bola yoshidan oshgan , uning ilk gudaklik(chakaloklik) davri tugaydi. Bir yoshdan uch yoshgacha bulgan davr odatda bogchagacha tarbiya yoshidagi (yoki yasli yoshidagi) davr deb yuritiladi. Bu davrda xam bola jismoniy va psixik jixatdan tez rivojlanishida davom

etaveradi. Lekin uning rivojlanishi chakaloklik davridagiga nisbatan ancha sekinlashadi.

Bola yoshidan oshgach, uning tashki kiyofasi anchagina uzgaradi. Bu uzgarish turli a'zolarining nisbati boshkacha bulib kolganligida kurinadi. Bir yoshdan oshgan bolaning bosh suyaklari ilgorigidek tez usmaydi. Boshining usishi bir oz sekinlashib, uning evaziga kul va oyoklari tez usa boshlaydi.

Agar tugilgandan bir yoshgacha bulgan bolaning buyi 25 sm ussa, bir yoshdan ikki yoshga tuguncha bulgan bolaning buyi 10 sm ga usadi. Ikki yoshdan uch yoshgacha esa, bolaning buyi fakat 6-7 sm ga usadi.

Bogchagacha tarbiya yoshidagi bola organizmi jismoniy jixatdan jadal rivojlanishda davom etar ekan, usayotgan organizm juda kup ozuka moddalarni talab kiladi. Yoshidan oshgan bola turli xil ozuka moddalarni asosan ovkatdan oladi. Bola yoshidan oshgach, kukrakdan ajratiladi. Ana shu davrdan boshlab uning kattalaristemol kiladigan ovkatlarga sekin-asta urgatila boshlanadi. Bolaning fakat ona sutini iste'mol kilishdan boshka ovkatlarni xam iste'mol kilishga utishi uning ovkat xazm kilish organlarida uzgarish yasaydi. Bir yoshdan oshgan bolaning oshkozoni bir muncha kengayadi, ichaklari mustaxkamlanadi..

Bolaning bogchagacha tarbiya yoshidagi davri butun sezgi a'zolarining jadal tarakkiy etishi senzitiv davri xisoblanadi. Ularning kurish, eshitish, tam va xid bilishi, teri xamda xarakat sezgilarining sezgirligi ancha utkirlashadi.

Bu yoshdagi sezgilarning rivojlanishi analizatorning tobora takomillashuvi bilan boglik. Sezgilarning normal rivojlanishi bola idrokining tarakkiyoti uchun zamin buladi.

Bu yoshdagi bolalar idrokining yana farklanadigan tomoni shundaki, ular idrok kilayotgan narsalarni umumlashtira oladi.. Atrof muxitdagi narsalarni kanday bulsa shundayligicha idrok kiladilar. Bu xususiyat ularning rasmlarni idrok kilishlarida yakkol kurinadi. Masalan, ikki yarim yoshli bolaga otning kallasini solingan sur'at kursatilsa, xayron bulib otning uzi kani deb suraydi.

Inson ontogenezida uning bir yoshdan uch yoshgacha bulgan davri aloxida axamiyat kasb etadi. Chunki bu davrda inson zotiga xos bulgan eng muxim sifatlar, xarakter xislatlari, atrof muxitga, uzgalarga munosabat, xulk –atvor, tafakkur va ong kabi psixik ettirishning turli kurinishlari shakllanadi, Bularning barchasi karama-karshiliklar kurashi ostida tarkib topadi.

Bolaning yurishga urinishi ,turli narsalar bilan ovunishi , va mashgul bulish imkoniyatlari kengayishi,uning kattalarga bevosita tobeligi ,ularga boglikligi nisbatan kamayishiga olib keladi.Binobarin uning mustakil xarakat kilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

Bir yoshli va undan sal katta bolaning xar xil xarakatli uyinlarda muvafokiyatsizlikka uchrashi,kuzlagan ishni bajarishidagi noxush kechinmalar uning ruxiy dunyosida dastlabkijazava(affektiv) tuygu va xisni vujudga keltiradi.

Bolaning kattalar bilan xamkorlikdagi yoki mustakil predmetli xarakatlarni egalashdagi yutuk yoki muvafokiyatsizlik ,omadsizlik xollari bolada turli xis-tuygu va kechinmalarni (kuvonch ,tashvish ,achinish,kaygurish, samimiylik ,lokeydlik va xokozolar) vujudga keltiradi.Shaxsning faolligi ,xarakatchanligi ,tashabbuskorligi ,intiluvchanligi,bilishga ishtiyokmandligi,dadilligi asosan yukoridagi omillarga uzviy boglikdir va bunga befark karamaslik kerak.

Suz bilan predmet urtasida xar xil boglanish buladi.,lekin dastlabki tushunish vujudga kelgan vaziyatga boglikdir.Agar bola ‘koptok’ suzi boshka kurinishdagi koptoklarga xam daxldorligini tushunsa ‘koptok kani?’ degan savolga koptokning u yoki bu xilini xam kursata oladi. Yangi predmet bola uz tajribasida uchratgan jismga uxshasa ,tanishdek tuyulsa,yangi xarakat bilan uni bildiradigan suzni uzaro boglash birmuncha engil buladi.Shunga uxshash vaziyat bolaning turmush tajribasida kanchalik kup uchrasa ,idrok kilingan predmetlar kulami xam shunchalik tez kengayadiva bolaning lugat boyligiga kushiladi.Bolaning faoliyatida unga beriladigan savollarni tushunish muxim axamiyat kasb etadi va uning oddiy xatti-xarakatlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Tushunishning eng kulay (senzitiv) davri bir yoshdan bir yarim yoshgachadir. Bu davrda bola predmet va jismlarning nomlarini engil uzlashtirib oladi.Ikki yoshgacha davrida kattalar bilan mulokotga kirishishda uy jixozlari va boshkalarni urganadi.

Tafkkur, xayol, xissiyot va iroda kabi murakkab psixik protseslarida xam jiddiy uzgarishlar yuzaga keladi. Bir yoshgacha bulgan bolalarning dikkati nixoyatdebekaror va ixtiyorsiz bulsa, ikki yoshga tulgan bolaning dikkatida yangi sifatlar yuzaga kela boshlaydi. Bola usib ulgaygan sari uning dikkati bekarorrok bula boshlaydi.

Bogchagacha tarbiya yoshidagi, ya’ni ikki yoshga tulib uch yoshga kadam kugan bolalarda dikkatning ixtiyoriy turi xam rivojlana boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarda kurinadigan ixtiyoriy dikkat

alomatlari katta odamlarning buyruk va topshiriklarini bajarish bilan boglik bulgan faoliyatlarda rivojlana boshlaydi.

Bogchagacha tarbiya yoshidagi bolalarning (esda olib kolishlari) ixtiyorsiz bulishi bilan birga mexanik xarakterga xam ega. Bolalar narsalarni mantikiy tarzda esda olib kolmaydilar, chunki ularning nutki etarli darajada rivojlanmagan va turmush tajribalri (tasavvur boylklari)juda oz. Bu yoshdagi bolalarning mexanik xotiralari juda kuchli buladi. Buni bolalarning juda kup suzlarni esda olib kola olishda kurish mumkin, lekin ular xamma suzlarning xam manosoga tushunavermaydi.

Tafakkurning usishida yana bir muxim boskich shundan iboratki, bogchagacha tarbiya yoshining oxiriga kelib bola ayrim tushunchalarni bilib olishga va bu tushunchalarning eng muxim bulgalarini uzlashtirishga muvaffak buladi.

Bogchagacha tarbiya yoshidagi bolalarning xayol faoliyatlarini rivojlantirishda uning roli muximdir. Shuni etiborga olib. Bolalarning uyinlarini tashkil kilishga, ularga uyinchoklarni tanlab berishga axamiyat bilan karash kerak. Bu yoshda bolalarning uyinchoklari anchagina yirik, rangdor, kimirlaydigan, ya'ni bolalarning etiborini uziga jalb kiladigan, shuningdek, siymayligan, sengil va oson yuviladigan bulishi kerak.

Bogchagacha tarbiya yoshidagi bolalardabarcha psixik protsesslar malum darajadarivojlanar ekan, bu, umuman, ular onging rivojlanishiga zamin buladi. Tili chikib, idrok va tafakkuri anchagina usgan bola tuvarak atrofdagi xar turli narsalarga ongli munosbatda bula boshlaydi. Bola uzining turli extiyojlarini anglab, uzinig shaxsini shakllantira boshlaydi.

7-Mavzu: Bogcha yoshi davrida bola faoliyati psixologik xarakteristikasi.

REJA.

- 1.Bola psixik usishida uyinning axamiyati.
- 2.Bogcha bolasining badiiy faoliyati.
- 3.Bogcha yoshida mexnat faoliyatining xususiyatlari.
- 4.bogcha bolasining ukuv faoliyati.

Bola bogcha yoshiga etgach,uning psixik tarakkiyotida jiddiy uzgarishlar yuzaga keladi.Chunki xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustakil faoliyati kuchaya boshlaydi.Bogcha yoshidagi bolaning baorcha psixik jarayonlari jadal rivojlana borib uning tashki muxit bilan munosabatlarida anchagina uzgarishlarni yuzaga

keltiradi. Bogcha yoshidagi davrda ayrim psixik jarayonlarning rivojlanishi bilan birga ularning shaxsi va shaxsiy xislatlari xam tarkib topa boshlaydi.

Bogcha yoshidagi bolalar uchun mavxum nazariy faoliyatning, ya'ni neazariy yul bilan bilish faoliyatining bulishi mumkin emas. Bu yoshdagi bolalarning atrofdagi narsalarni bilish faoliyatlari fakat bevosita xarakat shaklida buladi. Bolalar atroflaridagi kattalar uchungina mansub bulgan, xali uzlarining kuchlari xam, akllari xam etmaydigan juda kup narsalarni fakat uyin faoliyati orkali uzlashtiradilar. Uyin orkali vokeylikdagi narsa va xodisalarni biladilar. Uyin tevarak atrofdagi narsalarni bilish vositasi emas balki kudratli tarbiya vositasixamdir. Bolani uyin orkali ijtimoiy foydali, ya'ni yuksak insoniy xislatlarni xam tarbiyalash lozim.

Professor E.A. Arkin bogcha yoshidagi bolalar uyinining kuyidagi taxminiy klasifikatsiyasini beradi.

1. Bolalarning ma'lum psixik jarayonlarni takkomillashtirishga karatilgan uyinlar:

A) xissiy sezgi organlarini takkomillashtiruvchi uyinlar;

B) xarakatli (sport uyinlar);

V) estetik uyinlar;

2. Texnikaviy uyinlar;

A) industrial uyinlar;

B) kishlok xujaligi uyinlari;

V) kasb bilan boglik uyinlar;

G) kurilish uyinlari;

3. Xayotiy va ijtimoiy-siyosiy uyinlar;

A) oila xayotiga doir uyinlar

B) bogcha maktab uyinlari;

V) ijtimoiy xayot bilan boglik uyinlar;

G) ijtimoiy siyosiy uyinlar;

4. Xarbiy uyinlar.

A) kizil askar uyini ;

B) matros uyini;

V) urush uyini;

5. Dramatik uyinlar

A) teatr uyini;

B) kino uyini;

V) tsirk uyini.

Ma'lumki didaktik uyinlar (loto rasimli kubiklardan xar turli kurinishlar chikara olish, son sanok, mozaika, shashka, topishmoklar

kabi) bogchada maxsus programma bilan olib boradigan mashgulotlarni muvafokiyatli utkazishga kup jixatdan yordam beradi.

Bolalar bogchada asosan syujetli va rollarga bulinib uynaladigan uyinlarni uynaydilar. Rollarga bulib uynaladigan uyinlarda bolalar tevarak –atrofdagi muxitdagi narsalarni aks ettiradilar.

Shunday kilib turli yoshdagi bogcha bolalarining uyin faoliyatlari ularning barcha aks ettirish, ya'ni psixik jarayonlari ni, akliy imkoniyatlarini ,shaxsiy psixologik sifatlarini ,xarakter xislatlarini tarkib toptirib, rivojlantiradi.

2. Bogcha yoshidagi bolalarni akliy ,axlokiy va xususan ,estetik jixatdan tarbiyalashda tasvirlash faoliyati juda katta yordam beradi. Shuning uchun xam bogcha yoshidagi bolalarning tasvirlash faoliyatlarini xar doim maksadga muvofik ravishda pedagogik jixatdan tugri va kizikarli tashkil kilishga e'tibor bilan karash zarur. Bogcha yoshidagi bolalarning psixik jixatdan rivojlanishlarida tasvirlash faoliyatlarining roli kattadir. Bogcha yoshidagi bolalar uzlarining tasvirlash faoliyatlarida xam kandaydir gayri tabiiy, xayoliy narsalarni emas balki tashki muxitni ,undagi narsalarni ,jonivorlarni aks ettirishga intiladilar.

Bogcha yoshidagi bolalar rangli kalamlar, rangli buyoklar bilan rasm chimzish va rangli kogozlardan turli aplikatsiyalar tayyorlash bilan uzok muddat davomida shugullanishni yoktiradilar. Bolalarning tasvirlash faoliyati xayol va xissiyo jarayonlariga jiddiy ta'sir kiladi. Tasvirlash faoliyati orkali kilingan ishlarini chizgan rasmlarini kuzga kurinadigan joyga namoish kilib kuyadilar.

Bolalarning tasvirlash faoliyatlari asosan urta va katta gruppadan boshlanadi

Shuni ta'kidlab utish joizki. bogcha yoshidagi bolalarning kurish yasash uyinlari ularning kuzatuvchanligi va tafakkurning rivojlanishida aloxida axamiyatga egadir. Xar xolda kurish yasash faoliyati bolalarning idroki, dikkati, kuzatuvchanligi , xotirasini xamda tafakkur kilish jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Bolalarning mexnat mashgulotlari asosan bogcha yoshidagi davrdan boshlanadi. Bolalarning mexnatlari sodda va elementar bulsa xam ularning psixik tarakkiyotlarida juda katta axamiyat kasb etadi.

Bogcha yoshidagi bolalarning mexnatlariga baxo berish ularda mexnatga nisbatan nisbatan ijobiy munosabatni tarbiyalashda katta rol' uynaydi. Bogcha yoshi bolalarda xali mexnat malakalari yuk, kul muskullari yaxshi rivojlanmagan buladi. Ana shuning uchun bolalar atayin yoki ankovlikdan emas ,balki eplay olmasliklaridan biror

narsani tushirib sindirib kuyadilar Ana shundayxollarda bolalarni urushmay mexnatni kanday bajarish kerakligini urgatish lozim.

Bogchada bolalar jalb kilinadigan mexnat faoliyatining turi juda xilma xildir. Masalan, tabiat burchagidagi jonivor va usimliklarni parvarish kilish .bogcha uchustkasida ishlash, oshxonada va gruppada navbatchilik kilish, kichkintoylarni kiyinishlariga yordam berish.

Bogcha bolalari biron uyin, ta'lim yoki mexnat faoliyatlari bilan mashgul bular ekanlar, ular xarkatlarining asosida ma'lum motivlar, ya'ni ularni xarakatga soluvchi motivlar yotadi. Bu davrda bolalarning xatti-xarakatlari va xulk atvorlarining motivlari xam uzgarib rivojlanib boradi.

Bogcha yoshidagi bolalarda ana shunday motivlar bilan birga uz-uzini anglash, uzining xatti-xarakatlariga baxo berish xam tarkib topa boshlaydi.

4. Bolalarga ta'lim berish bogcha yoshidan oldingi davrdan boshlanadi. Chunki odam kelajakda ijtimoiy foydali mexnatga tayyor bulishi uchun juda kup bilimlarga ega bulishi kerak . Bundan tashkari ta'lim bolalarni xar tomonlama rivojlantirishning eng zaruriy shartlaridandir. Bolalar uta kizikuvchan va xissiyotli buladilar. Ularning ana shu kizikish va xislaridan ta'lim jarayonida keng foydalanish mumkin.

Bogcha yoshidagi bolalarga ta'lim berish xarakteri esa tubdan uzgarib ketdi. Bogcha ta'limi maxsus programma asosida olib boriladi. Bogcha yoshidagi bolalarning bilimi yasli yoshidagi bolalarning bilimga nisbatan keng buladi.

Ta'lim berish jarayoni mashgulotlarda uyin tarzida utkaziladi.

Bolalarni sistemali ta'lim va ishlab chikarish mexnatiga asosan didaktik uyinlar xamda ijodiy tasvirlash faoliyatlari orkali tayyorlanadi. Bogchada utkaziladigan ta'limiy mashgulotlarning asosiy maksadi bolalarga turli soxalarga doir yangi bilimlar, malakalar va ukuvlar berishdan iboratdir. Bolalar biron bir faoliyat bilan shugullanayotganlarida bajarayotgan ishlarini kechadigan yaxshirok bajarishga intilsalar , bu ish ta'limiy xarakterga ega buladilar.

8-Mavzu: Bogcha yoshidagi bola bilish jarayonlarining rivojlanishi.

REJA

1. Bogcha bolasi sezgi va idroklarining rivojlanishi.

2. Bogcha yoshi bolasining dikkati va uning xususiyatlari rivojlanishi.

3. Bogcha yoshidagi bola xotirasining rivojlanishi

4. Bogcha yoshi bolasi tafakkur tushunchalari shakllanishi.

5. Bola nutkining rivojlanishi.

6. Bogcha yoshidagi bola xayli va uning rivojlanishi.

Bogcha yoshida bolaning barcha sezgi organlari tuzilish jixatidan tula rivojlangan buladi. Lekin bundan bolaning sezgi organlari keyingi davrlarda ortik rivojlanmaydi degan xulosa kelib chikmaydi, albatta. Bogcha yoshidagi bolalarning sezgi organlari (analizatorlari) narsalarning turli-tuman xususiyatlarini aks ettira olsalar xam, xali kup jixatdan kattalar sezgi organlarining yuksak takomili darajasida emas. U xali ritvojlaniishda davom etadi.

Bolalar narsalarning farkini tez ajrata olmasliklari tufayli ularning xar bir narsani bevosita ushlab, timirskilab kurishga bulgan intilishi bogcha yoshdagi davrda xam saklanib koladi. Keyinchalik turmush tajribasining ortishi bilan kuri sh va eshitish sezgilari teri, mukul va xarakat sezgilaridan (ya'ni narsalarni bevosita timirskilab kurishdan) ustunlik darajasiga kutariladi. Natijada bolalar narsalarni ushlamasalar xam, kurish va eshitish bilan kanoatlanadigan buladi. Bolalarning akliy usishida kurish sezgisining roli goyat kattadir. Bolaning kuzi bogcha yoshigacha bulgan davrda juda tez ta'kominllashadi. Bogcha bolalari ranglarning farkini yaxshi ajrata olsalar xam, ba'zi murakkab ranglarning nomini bilmaydilar.

Shuni ta'kidlab utish kerakki, bogcha yoshidagi bolalarning kuzlari utkirligi jixatidan kattalarning kuzlaridan kolishmasa xam, lekin tez tolikadigan buladi. Shuning uchun bogcha bolalarining kuzlari tolikishdan saklash choralarinita'minlash kerak. Bolaning psixik jixatdan usishida eshitish organining (kulokning) xam roli juda katta. Bolalarning eshitish sezgirligini yoshlikdan boshlab oshirish ularning akliy usishiga yordam berishi bilan birga ularda estetik tuygu tarbiyalashda xam katta axamiyatga ega. Tam bilish va xid bilish organlari xam bolalarda yoshlikdan boshlab yaxshi rivojlangan buladi. Bogcha yoshidagi bolaumuman tamni emas, balki tamning barcha turlarini ajrata oladi. Teri sezgirligini turli mashgulotlar va mashklar orkali yuksak tarakkiyot darajasiga kutarish mumkin. Normal sharaoitda tarbiyalanayotgan soglom bola yaxshi takomillashgan kurish, eshitish, xid bilish, tam va teri sezgilariga egadir.

Bogcha bolalarining barcha sezgi organlarini yuksak darajada rivojlantirish uchun juda kulay joydir, chunki bogchada buning uchun barcha sharoit mavjud. Shuningdek, bolalar sezgi organlarining sezgirlik darajasi bogchada utkazilayotgan ta'lim-tarbiya metodlariga xamda vositalariga bevosita boglikdir. Shuning uchun xar bir

tarbiyachi uz zimmasidagi bu muxim vazivani xech vakt unutmasligi lozim.

2.Tashki muxitdagi narsa va xodisalarni biz fakat sezish orkali emas, balki idrok ilish orkali chukurrok va tularok aks ettiramiz. Bolalar ma'lum bir narsani idrok kilishdan shu narsaning yolgiz bir belgisiga emas balki, bir kancha belgilariga asoslanadilar. Keyinchalik ikkinchi marta shu narsa bilan duch kelganlarida uzlari ilgari bilib olgan belgilariga tayanib, uni boshka uxshash narsalardan farklaydilar. Bolalar atrofdagi turli narsa larni idrok etishda bu narsalarni kezga tashlanadigan belgilariga asoslanadilar. Birok turmush tajribalari oz bulgani tufayli bolalar narsalarning moxiyati bilan boglik bulgan eng muxim va umumiy belgilarini xali aks ettirolmaydilar.

Bogcha yoshidagi bolalar uxshash narsalarning shaklini bumalol bir-biridan ajarata oladilar. Birok kichik yoshdagi bogcha bolalariga abstrakt geometrik shakllarini yoki ularning rasmini kursatsak, ular bu shakllarni uzlariga ma'lum bulgan konkret narsalar bilan boglab (ya'ni predmetlashtirib) idrok kilishga intiladilar. Masalan, ular aylanani 'gildirak', turtburchakni 'deraza' deb ataydilar, uchburchakni xam biror konkret predmetga uxshatadilar.

Bolalar idrokidagi bu etishmovchilik ularning turli suratlarini idrok ilishlarida yakkol kurinadi. Umuman bogcha yoshidagi bolalar turli suratlarni kurishga juda kizikadilar. Lekin ular rasmda tasvirlangan narsalarni xolatiga va fazoviy munosabatlariga tamomila befark buladilar. Shuning uchun xam kupincha kichk grupp bolalari turli suratlarni teskari ushlab, zavk bilan kuraveradilar.

Bogcha yoshidagi volalar vunday murakkav narsalarni katta odamlardek mufassal,yani atroflicha idrok kila olmaydilar.Bolalarda manni idrok kilish uchun lozim bulgan suzgi organlari (kuz,kulok, teri va xarakat sezgilari) yaxshi tarakiy etgan.Lekin shunga karamay,bokcha yoshidagi bolalar narsalar urtasidagi makon munosabatlarini va makon ulchovlarini tugri idrok eta olmaydilar.

Makon munosabatlarini tugri idrok kilishda bolalarning atrofdagi turli-tuman narsalar bilan bevosita munosabatda bulishlari katta rol uynasa, zamonni tugri idrok kilishda vakt ulchovlarini (tushunchalarini) ifodalovchi suzlarning kuprok ishlatilish katta rol uynaydi.

Shunday kilib, zamon tushunchalarini tugri idrok kila bilish kobiliyati xam xuddi makonni tugri idrok ila bilish kabi asta-sekinlik bilan, ya'ni bolalarni turmush tajribalari orta borishi davomida usib boradi.

Boshka yoshdagi bolalar idrokning normal usishi kup jixatdan tarbiyani va ota-onalarga boglik, chunki bolalar ayrim xollarda mustakil idrok eta olmaydilar.

3.Boshka ishdagi bolalar dikkatining eng kuzga tashlanadigan tomoni ularda asosan ixtiyorsiz dikkatning kupirok ishga solishidir.

Boshka yoshdagi bolalarda dikkatning ixtiyoriy turi rivojlana boshlandi.

Ixtiyoriy dikkat irodaviy jarayonlari bilan boglik bulgani tufayli kupincha boshka ishdagi bolalar dikkatning bu turini uzlari mustakil ravishda tashkil eta olmaydilar. Shuning uchun dastlabki paydlarda dikkatning ixtiyoriy turini xar xil savollar va topshiriklar bilan katta odamlar (tarbiyachi ota-onalar) tashkil etadilar.

Bogcha yoshidagi bolalarda dikkatning ayrim xususiyatlari xam ancha rivojlana boshlandi. Dastavval dikkatning barkarorligi yuksala boshlandi. Buni biz bogcha yoshidagi bolalarning bir ish ustida uzok utira olishlaridan, b'zi uyinlarni soatlab zerikmay uynay olishlaridan, ta'limiy mashgulotlarda chidam bilan utirishlaridan kurishimiz mumkin. Bogcha yoshidagi bolalar dikkatning kuchi ular tabiyatidagi, ya'ni fel-atvoridagi zur xissiyotchanlik bilan kup jixatdan moglikdir. Shuning uchun bu yoshdagi bolalarning dikkatlari garcha kiska vakt davom etsa xam, kuchli buladi. Albatta, bogcha yoshidagi bolalar dikkatning kuchliligini katta odamlarniki bilan takkoslab bulmaydi, chunki katta odamlar dikkatning kuliligi asosan ularning uz oldiga kuygan ongli maksadlari bilan boglikdir.

Umuman, bolalarning bogcha yoshidagi davrida asosan ixtiyorsiz dikkat xukmron bulib, ixtiyoriy dikkat endigina yuzaga kela boshlaydi. Ixtiyoriy dikatning bundan keyingi tarakkiyoti bolaning maktab yoshidagi davrida ukish jarayonida tez yuksala boradi.

4.Bogcha yoshidagi bolaning xotirasi yangi faoliyatlar va bolaning oldiga kuyilgan yangi talablar asosida takominlasha boradi. Birok shu narsa xarakterlik, bolaning bogcha yoshidagi davrida xam asosan xotirani turi kurinadi. Turmush tajribalari va suz boyliklari etarli bulmaganligi tufayli, bogcha yoshidagi bolalar juda kup suzlarni tushuna olmaydilar.

Kichik bogcha yoshidagi bolalarda kupirok obrazli xotira usgan buladi. Shuning uchun ular eshitgan narsalariga nisbatan bevosita kurgan narsalarini yaxshi esda olib koladilar.

Bogcha yoshidagi davrda bolalarda xotiraning xamma tiplari usa boshlaydi. Birok, shu narsa xarakterlik, xotiraning asosiy turlari asosida (obrazli, mexanik, mantikiy kabi) xarakter xotirasi kuchlirok usgan buladi. Shuning uchun xam ular turli xarakatlarini va muzikaga

karab uynashni engillik bilan uzlashtiradi. Mexanik uzlashtiriladigan nutk materiallari xam kisman xarakat xotirasiga kuradi.

Bolalar xotirasini ustirishda tarbiyachilar va ota-onalarni nutki xam katta rol uynaydi. Bola bilan gaplashganda nutk tushunarli, talafuz anik va tushunarli bulishi kerak. Bolalar xotirasining bundan keyin usishi asosan maktabda ukish, bilim ortirish jarayonida amalga oshiriladi.

5.Tafakkur bolaning bogcha yoshidagi davrida juda tez rivojlana boshlaydi. Buning sababi, birinchidan, bogcha yoshidagi bolalarda turmush tajribasining nisbatan kupayishi, ikkinchidan, bu davrda bolalar nutkining yaxshi usgan bulishi, uchinchidan esa, bogcha yoshidagi bolalarning juda kup erkin mustakil xarakatlar kilish imkoniyatiga ega bulishlaridir.

Bolalarning tafakkuri uz-uzicha emas, balki dastavval kattalarning bevosita raxbarligi ostida ustiriladi. Bolaning bogcha yoshidagi davrida uning erkin xarakat kilishi maydoni yasla yoshidagi davriga nisbatan juda kengayadi.

Turmush tajribalari juda oz bulgani tufayli bogcha yoshidagi bolalarning tafakkurlari xam ma'lum darajada cheklangan buladi. Ular asosan uz turmush tajribalari doirasidagi narsa va xodisalar xakidagina fikr yuritadilar. Shuning uchun ularning beradigan savollari xam juda kiska buladi.

Bogcha yoshidagi bolalar uzlariga ma'lum xodisalar urtasidagi uzaro bogliklik va ayrim tabiiy sabablarni tushuna oladigan buladilar. Masalan, katta grupp bolalarining gaplariga diqqat kilsak, ular shunday xodisalar xakidla muloxaza yuirtadilar: 'temir ogir narsa bulgani uchun suvda chukadi; yogoch engil, shuning uchun u okadi'. 'ichi bush banka engil, shuning uchun u chukmaydi'. 'urugni erga ekse, kukarib chikadi'. Bogcha yoshidagi katta bolalarda umumlashtirish kobiliyati ba umumiy tushunchalarning shakllanishi, tafakkurning kuyingi usishi uchun juda katta axamiyatga egadir. Shunday kilib, bogcha yoshdagi davrda bolalarning tafakkurlari juda jadal suratda usadi. Tafakkurning bundan keyingi usishi maktab yoshidagi davrda, ukish jarayonida amalga oshiriladi.

6.Boshka yoshdagi bolalar nutkining usishining xarakteri tomonlaridan biri shuki, bu yoshdagi bolalar situativ nutkdan, ya'ni ayni shu chogdagi xarakatlarga karatilgan, biroq bir-biri bilan boglik bulmagan nutkdan ma'zmunan boglangan mantikiy nutkka uta boshlaydilar. Kichik yoshdagi bolalarning situativ nutkini shu nutk sodir bulayotgan konkert sharoit (situatsiya) bilan tanish bulgan odamgina tushuna oladi.

Bogcha yoshidagi davrda bolalar nutkni goyat tez anglaydi, lekin Fakat ogzaki nutkni egallash bilan cheklanadilar. Tekshirishlarning kursatishicha, bolalarga ayrim suz turkumlari, boglovchilar va elementlar gramatik koidalar amaliy mashklar orkali biroz uzlashtirilganda suz bolalarining jumla tuzilishlarida va fikr yurgizishlarida sezilarli uzgarish yuzaga keladi. Tarbiya bolalar nutkining ustirish bilan shugullanar ekan, bogcha yoshidagi bolalar xam ba'zi xollarda uz nutk apparatlarini tula idroa eta olmasliklarini unutmasligi kerak. Bundan tashkari, bolalardan murakkab nutk tovushlarini bir-biridan fark kilish kobiliyati xam tula takomillashgan buladi. Shuning uchun bogcha yoshidagi ayrim bolalar ba'zi tovushlarni buzib talafuz etadilar. Odatda, bunday bolalarni tili chuchuk bolalar deb yuritiladi. Tili chuchuklik nukson emas. Buni asta sekin tuzatish mumkin. Tili chuchuklikni tuzatishni eng birinchi shartlaridan biri bola bilan tula va tugri talafuz etib, ravon til bilan gaplashishdir. Bogcha yoshidagi bolalarda yozma nutk bulmaydi. Ularda ichki va ogzaki nutk rivojlanadi. Birok bogcha yoshidagi bolalar uz ona tillarining garamatik tuzilishi xali tula uzlashtira olamaganlari tufayli ularning ogzaki nutklari uziga xos kurinishga ega buladi.

Bogcha yoshidagi bolalar aktiv ravishda nutkni uzlashtirar ekanlar, ular xar bir orttirgan yangi suzlarining mazmunini xam anglab borishlari kerak. Xar bir suzning mazmuni bir-biriga uxshash narsalarning yoki xodisalarning umumlashtirishdan iborat buladi.

Bogchada va oilada tugri yulga kuyilgan ta'lim-tarbiya va xususan bogchada ona tilidan utkaziladigan maxsus mashxulotlar tufayli bola nutkini normal ustirish mumkin. Bola nutkining bundan keyinga utishi maktabda ukish jarayonida amalga oshiriladi.

7. Bogcha yoshidagi bolalarning kanchalik bilsh faoliyatlarida xayolning roli juda kattadir. Bogcha yoshidagi bolalarning xayollari turli mashgulotlarda usadi. Masalan, bogcha yoshidagi bolalar loy uynashni, ya'ni loydan turli narsalar yasashni, kumdan turli narsalar kurib yoynashni va rasm solishni yaxshi karadilar.

Urta va xususan katta yoshdagi bogcha bolalarining rasm solishlarida ijodiy xayolning yuzaga kle boshlaganida anik kurinadi. Bogcha yoshidagi bolalar xayolining usishiga aktiv ta'sir kiluvchi omillardan yana biri ertaklardir. Bolalar bunday ertaklarni juda yoktiradi va xar doim marok bilan tinglaydilar. Bolalar xayvonlar xakidagi turli ertaklarni eshitganlarida shu ertaklardagi obrazlarga nisbatan ma'lum munosabat yuzaga keladi.

Bolalar uchun chikarilgan turli ertaklarning tarbiyaviy axamiyatini nazarda tutib, pedagoglar bolalarga ertak aytib berish va ukib berishga zur e'tibor bilan karashlari lozim.

Shunday kilib, xayol bogcha yoshidagi bolalarning kamol topishida katta urin egallaydi. Bolaning bogcha yoshidagi davrida xayol etarli usgan bulishi kerak, chunki maktabdagi ukish birinchi kundan boshlab bolalardan xayol kilish kobiliyatining, xususan, tiklovchi xayolining yaxshi usgan bulishini talab kiladi.

9 – Mavzu: Bola shaxsining shakllanishi.

Reja.

Mulokot bola shaxsi rivojining asosiy faktori.

Uz-zini anglash va motivatsion soxasining rivojlanishi.

Emotsiya va xim – tuygu rivojlanishining shaxsiy aspektlari.

Irodaviy soxaning rivojlanishi.

Shaxs axlokiy sifatlarining shakllanishi.

Bolada kanday shaxsiy sifatlarining tarkib topishi kup jixatdan uning atrofdagilar bilan bulgan uzaro munosabati xarakteriga boglikdir.

Neofreydistlar (Freydning davomchilari) bolalarning kattalarga bulgan munosabati shakllanishida onaning urni xal kiluvchi axamiyatga ega deb xisoblaydilar. Ularning fikricha bunga sabab shundaki, ona bolaning 'orol extiyoji'ni kondiradi. Birok nega bulmasa onasidan ayrilib kolgan bolalarningn xam jismoniy va psixik jixatdan normal rivojlanishi xolatlari uchraydi bolaning uni oziklantirmagan u bilan fakatgina uynagan yoki mulokatga kirishgan kattalarga kattik boglanib kolishini neofreydisk pozitsiyadan turib kanday kilib tushuntirish mumkin? Biologik omilning rolini nutklashtiruvchi psixoanalitik yondashuv ushbu savollarga javob beraolmaydi.

'Impirinting' - kayd kilish nazariyasining tarafdorlari xam atrofdagilarga bulgan munosabatining shakllanishida ilk tajriba muxim birinchi darajali axamiyatga ega, deb xisoblaydilar. 'Impirinting' gipotezasiga muvofik ilk bolalik davridagi bolalarda ular bilan doimiy mulokotda buluvchi kishining xususiyatlari – tashki kiyofasi ,ovozi , kiyimi xidi kayd etib kolinadi.

M.I.Lisina boshchiligidagi eksperimental tadkikotlar shuni kursatadiki ,inson extiyojining dastlabki etti yili davomida bolalar va kattalar urtasidagi mulokotning bir necha shakli ketma ket paydo buladi xamda bir-birining urnini almashtiradi.

Bilish mulokotida bola kattalar bilan atrof olamdagi narsa va xodisalarni muxokama qiladi. Bunda bola biror bir narsa xakida aytib berishi ,savollar bilan murojaat qilishi ,kattalardan biror narsa aytib berishlarini iltimos qilishi mumkin.

M.I.Lisinaning fikricha ,aynan shu narsalar bolaning ijtimoiy extiyojlari tarkibida markaziy urinni egallaydi.

Oila bolani urab turgan muxitning eng muxim buginidir. Uning bola shaxsi shakllanishiga kursatadigan ta'siri benixoya kattadir. Bolaning mustakilligi nisbiy bulib U,u kup jixatdan kattalar karamogi va yordamiga muxtoj buladi.

Psixiatrlarning ta'kidlashicha bolani xaddan tashkari kattik kullik bilan tarbiyalash unda nevrozlarni va psixozsteniyani keltirib chikaruvchi omillaridan biridir. Bolalarga oilaviy ta'sir etishning 'demokratik' shakli uchun kuyidagilar xos .

Bolaga kup narsaga ruxsat beriladi, bolabilan kup kontakt kilinadi.,unga ishonch va xurmat bilan munosabatda bulinadi,ota onalar bular bulmas takiblarini kuymaslikka xarakat kiladilar, buning urniga ular bolalarga oiladagi tartib koidalarni tushuntirishga intiladilar,iloji boricha bolalarining savollariga javob berishiga,ularning kizikuvchanligiga xarakat kiladilar.

Shu narsa aniklanganki , 'avtoritar' va 'demokratik' oilalarda tarbiyalanuvchi bolalarning shaxsiy xususiyatlarida muayyan fark mavjud buladi.'demokratik' oilalarning farzandlari ijodkorlikka moil ,tashabbuskor ,liderlikka intiluvchan ,konformizmni (gurux fikriga tobe bulishni) inkor etuvchi ijtimoiy munosabatlarida kuprok emotsiyalarni xis etuvchi buladilar.

Sotsiometrik tajribalardan ma'lum bulishicha oiladagi muxit ilik,ota-ona va bola urtasidagi munosabatlar demokratik asosda kurilgan balsa bola uz tegdoshlarining orasida jamoada yukori mavkeyga aksincha nosoglom oilada tarbiyalanayotgan bolalar ancha past mavkega ega buladilar.

Oiladagi psixologik iklim ,ya'ni bolalar bilan bulgan mulokot xarakteri , ularga mexr muxabbat bilan,dikkat e'tibor bilan munosabatda bulishi usib kelayotgan inson axloki kiyofasiningshakllanishida uta muxim rol uynaydi.

Bogcha yoshidagi bolalarning oila a'zolariga bulgan munosabatlari ugil va kiz bolalarda farklanadi .Masalan, ugil bolalar kizlarga nisbatan kuprok uz jinsidagi oila a'zolari otasi aksi,bobosiga uzini yakin tutadi.

Bolaning psixik rivojlanishida uning boshka bolalar bilan buladigan mulokati muxim axamiyatga egadir.

4-5 yoshli bola uchun eng ogir ja'zo bu uni uz tengdoshlari bilan mulokotda bulish dan maxrum etishdir.

Bolalar guruxiga tushib kolgan davrdan boshlab bolaning individual rivojlanishini uning 'bolalar jamiyati'a'zolari bilan bulgan munosabatlarini xisobga olmay kurib chikish va urganish mumkin emas.

Ya.L.Kolomenskiy bogcha yoshidagi bolalar guruxini odamlar ijtimoiy birligining ilk pogonasi ,kurtagi deb xisoblaydi.Bolalar uz tengdoshlari jamoasiga intiladilar Shuning uchun bogcha yoshidagi bolalarning uzaro munosabatlariga ijobiy bulishi lozim .Kup bolali oilalarda utkazilgan tadjikotlar shuni kursatadiki , bola shaxsining rivojlanishiga aka ukalari ,opa singillari xam kuchli ta'sir kursatadi.Aka-ukalar opa-singillar bolaga eng yakin bulgan mikromuxit tarkibiga kirib unda markaziy urinni egallaydi Demak bogcha yoshidagi bolalarning boshka bolalar bilan bulgan ancha murakkab va xilma-xil munosabat turlari shakllanadi va ana shu munosabatlar ma'lum mikdorda uningshaxs shakllanishini belgilab beradi.

Kattalarning bogcha yoshidagi bola shaxsi shakllanishiga kursatadigan ta'siri bolaning boshka faoliyat :rasm chizish,turlinarsalar yasashi,aplikatsiyalar tayyorlashi,ukuv vazifalarini bajarishi vaktida xam amalga oshiriladi.Ushbu faoliyatlarni bajarishi davrida bolalarda kattalar va tengdoshlari tomonidan ijobiy baxoga sazovor buladigan narsani yaratishga yunalganlik karor topadi,ijtimoiy yunalganlik shakllanib boradi,bilish motivlari,irodaviy va boshka shaxsiy xususiyatlari tarkib boradi.

Insonnigt psixik rivojlanishi, uning shaxs sifatida shakllanishi uzini-uzi anglashining ya'ni uzini jismoniy, ma'naviy xamda jismoniy mavjudot sifatida anglashning karor topishi bilan boglik.

Dastlab bola uzini faoliyat sub'ekti sifatida anglamaydi. 'Doniyor sakrayapti', 'sevinch uxlamokchi', - deb aytishadi ilk bolalik yoshidagi bolalar uzi xakida.

Shaxs shakllanishining dastlabki boskichlarida, ya'ni ilk bolalik davrining oxiri va bogcha yoshining boshidagi uziga-uzi baxo berishning genezisida (yuzaga kelishida) bolaning kattalar bilan bulgan mulokoti xal kiluvchi axamiyatga ega buladi.

Bogcha yoshidagi bola shaxsining rivojlanishida ancha sezilarli bulgan uzgarish uzga kishining tashki xususiyatlarini baxolashdan shaxsiy xususiyatlarini baxolashga utishida ifodalanadi.

Bogcha yosh davrida uziga uzi baxo berish emotsional xarakterga ega buladi. Bolaning boshkalarga beradigan baxosi xam

shunday xususiyatga ega buladi. Bola uni urab turgan kattalardan kaysi biriga ishonch xis etsa, mexri tovlansa usha kishiga ijobiy baxo beradi.

Aniklanishicha bolaning guruxda egallagan mavkei uning uziga-uzi beradigan baxosiga ta'sir etadi. Bogcha yoshidagi bolaning uziga-uzi beradigan baxosida unda rivojlanib borayotgan gurux va uyat tuygulari xam aks etadi. Uzini-uzi anglashining rivojlanishi bolaning bilish va motivatsion soxalari shakllanishi bilan uzviy boglik buladi. Bogcha yosh davrida motivatsion soxada aynan shu davrga xos motivlar paydo buladi. Bular orasida bolaning kattalar olamiga bulgan kizikish bilan, ularga uxshashga xarakat bilan boglik motivlar xam mavjud buladi.

Maxsus tadkikotlar (L.Z.Neverovich va b.)ning kursatishicha oz tabiyatiga kura ijtimoiy bulgan motivlar bogcha yoshidayok ancha katta, xato, shaxsiy manfaat va faoliyatining tashki, protsesual tomonlariga kizikish kabi motivlardan xam kattarok undovchi kuchga ega bulishi mumkin. Birok tabiatdan va mazmunan ijtimoiy bulgan motivlar spontan ravishda yuzaga kelmay, balki kattalarning tarbiyalovchi ta'siri ostida shakllanadi.

Motivlar ieraxiyasidagi motivlarning bir-biriga uzaro tobe bulib boglanganligi tufayli bola muxim, lekin ancha zerikarli vazifani bajarish uchun Ayni damda unga kizikarli bulib kuringan maxsulotdan vos kechishi mumkin.

Bogcha yoshidayok ba'zi bolalar xulk-atvorida yaratuvchanlik, ayrim bolalarda esa buzgunchilikka, iste'molchilikka bulgan mayillar Erkin namoyish buladi. Tarbiyachi va ota-onalar bunday mayillarni tez paykab olishi lozim. Chunki bu salbiy xususiyatlarning uz vaktida korrektsiya kilish, ijtimoiy jixatdan kadrlanadigan extiyoj va motivlarni shakllantirish, xpr bir bola ichun uz-uzini namoyon etishga sharoit yaratish imkoniyatini beradi.

Bola faoliyati, atrof olamni va uzini bilishi, kattalar va tengdoshlar bilan bulgan munosabat jarayonida xilma-xil emotsiyalar xamda xissiyotlarni uzidan utkazadi.

Emotsiya va xissiyotlarning ontogenezdagi rivoji muayyan uz konunlariga ega:

Dastlab, ontogenezda oddiy kechinmalarni ifadalovchi emotsiyalar paydo buladi. Vu kechinmalar tabiiy extiyojlarning kondirilishiga boglik ravishda vujudga keladi. (kondirilsa- ijobiy, kondirilmasa- salbiy emotsiyalar vujudga keladi). Bunday emotsiyalar xayvonlarda xam mavjud. Birok boladagi eng oddiy emotsiyalardan xayvonlardagi eng oddiy emotsiyalardan farklash kerak. Chunki

emotsiyalarning namoyon bulish shakli insonda sotsial xarakterga ega. 2 yoshdan boshlab bola uchun bolalarning shodlik, xursandchilik, umuman ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi reaksiyalarni eng informativ (kup axborot beradigan) bulib xisoblanadi. Shubxasiz, ijobiy emotsiyalar maktabgacha yoshdagi bolaning psixik va jismoniy tarakkiyotiga ijobiy ta'sir kursatadi.

Emotsiyalarning rivojlanishi ularning differentsiyasi, kechinmalarning boyib borishi singari ruy beradi. Maktabgacha yoshdagi bolada salbiy kechinmalar kurkuv, jaxl, jirkanish, ijobiy kechinmalar shodlik, bola mexrining atrofdagilarga tovlanib ketishi, ota-onasiga kalban, yakinlashishi kurinishlarida namoyon bulishi mumkin.

Bolalar xissiyotlarini rivojlanishi muayyan ob'ektga yunaltirilgan emotsiyalarning umumlasha sifatida ruy beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar emotsional soxasining rivojlanishi davomida emotsional kechinmalarni uygotuvchi ob'ektdan sub'ektdan munosabat ajralib boradi.

Maktabgacha yoshdagi emotsional va xissiyotlarning dinamik va mazmuniy tomonlari rivoj topadi.

Bola emotsiyalarining rivojlanishi muayyan ijtimoiy vaziyatlar bilan boglik. Bolaning vaziyatini tushunish, vaziyatni va undagi uzgarishlarni boshidan kechirishi muayyan emotsional xolatni xosil kiladi.

Bolalardagi uzgarish tormozlanishdan ustun kelishi mumkin. Bola ijobiy emotsiyalarning jushkin ifodalanishi tormozlay olmasligi tufayli karama-karshi emotsiyalar paydo bulishi mumkin. Masalan, jushkin xursandchilik, kupincha yigi va kuz yosh bilan tugaydi.

Maktabgacha yoshda bola faoliyatining vakt strukturasi emotsiyalarning tutgan urni asta-sekin uzgarib boradi: dastlabki boskichlarda kechinmalar erishilgan natijada kuyidagidan emotsional baxo sifatida yuzaga kelsa, kechki boskichlarda – xarakatlarni bajariguncha oldindan emotsional sezish shaklda vujudga keladi.

Bolada oliy (axlokiy xissiyotlar, bilish xissiyotlar shakllanish uchun unda yaxshilik va yomonlik guzallik va xunuklik xakida tushuncha xamda bilish extiyoji shakllangan bulishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun oliy xissiyotlarning kushilib ketganligi xos. Oliy xissiyotlarga intellektual estetik va axlokiy xissiyotlar kiradi.

Bilish faoliyati jarayonida yuzaga chikadigan xissiyotlar intellektual xodisalar deyiladi. Bularga kizikuvchanlik, xayron bulish, yangilikdan zavklanish xissi va xushchakchaklik xissi kiradi.

Xushchakchaklik xissi maktabgacha yoshdagi bolalarda voqealikni bilish jarayonida namoyon buladi. Atrof olam xakida tugri tasavvurlarga ega bulgan bolalar predmetlarga ular uchun xos bulmagan belgilarni ato etishni yaxshi kuradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy xayot talablarini, ya'ni axlokiy me'yorlarni bajarish yoki bajarmaslikka boglikravishda muayyan kechinmalar yuzaga keladi.

Maktabgacha yosh davrining oxiriga kelib oliy xissiyotlar toboro kuprok bola xulk-atvorining motivlari aylanib boradi. M.M.Kolosovanning ma'lumotlariga kura oiladagi nosoglom muxit darxol bolaning chizadigan rasmlarida aks etadi. M.M.Kolosova va V.S.Muxinaning tadkikotlari kursatilishicha, ota-onaga nisbatan rashkning namoyon bulishi odamda oilada yangi farzandning tugilishi bilan boglik buladi.

Emotsiyalar va xissiyotlar maktabgacha yosh davrida etakchi bulgan faoliyat turi – uyinda juda intensiv rivojlanadi. Uyin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nafakat etakchi, balki xilma xil kechinmalarga boy faoliyat turidir. Vaziyatga kura bolaning xissiyot va imotsiyalar xam ijobiy (muxabbat, xursandchilik), xam salbiy (jaxl, nafrat) bulishi mumkin. Agar bola extiyojlarini kondira olish imkoniyatlariga ega bulsa ijobiy kechinmalar (stenik kechinmalar) xosil buladi. Bordi-yu, vujudga kelgan vaziyatga bola uz extiyojlarini kondirish imkoniyatiga ega bulmasa, salbiy (astenik) emotsional kechinmalar paydo buladi. Maktabga psixologik tayyorgarlikning asosiy komponentlaridan biri emotsional tayyorgarlikdir. Bu tayyorgarlik nafakat maktabda ta'lim boshlashni xursandchilik bilan kutish, balki bu bilan birga oliy xissiyotlarning ancha rivojlangan bulishi, bola shaxsining emotsional xususiyatlari shakllangan bulishini takoza kiladi.

Irodaviy xarakatlar ma'lum maksad asosida amalga oshiriladigan, tula anglangan xarakat bulgani uchun bunday murakab xarakatlar xali chakalok bolalarda bulmaydi. Bogcha yoshidagi bolalar irodaviy xarakatlarini rivojlanishida ular nutkining toboro usib borishi juda katta axamiyatga ega. Bogcha yoshidagi bolalar irodaviy xarakatlarini rivojlanishida ular nutkining toboro usib borishi juda katta axamiyatga ega. Bogcha yoshidagi bolalarda ixtiyoriy xarakatlar rivojlanishi bilan birga irodaviy jarayonlar xam kurina boshlaydi.

Bogcha yoshidagi bolalar irodaviy xarakatlarining rivojlanishida uyin juda katta rol uynaydi. Uyin bolalar irodasini ustiruvchi va mustaxkamlovchi omillardan biridir. Bogcha yoshidagi bolalar irodaviy xarakatlarini ustirish va mustaxkamlashda ularni mexnat

mashgulotlariga jalb kilishning xam axamiyati kattadir. Bogcha yoshidagi bolalarning biron maksadni aniklash va biron karorga kelishlarida mottivlar kurashi xam kurinadi. Bogcha yoshidagi bolalarda ijtimoiy mottivlarning ta'siri bilan bir kator iroda sifatleri, ya'ni kat'iylik, mustakillik, tashabbuskorlik, dadillik kabi sifatlar tarkib topa boshlaydi.

Bolalar irodasini rivojlantirib borish ularni maktabga tayyorlash shartlaridan biridir. Maktabdagi ukish jarayoni dastavval bolalardan irodaviy (ixtiyoriy) xarakatlarni va iroda sifatlarining anchagina rivojlangan bulishini talab kiladi. Bogcha yoshidagi davrda bolalarning malaka va odatlari xam rivojlanib boradi. Dastavval ilk yoshdagi bolalarda (chakaloklarda) malaka xam, odat xam bulmaydi. Malaka va odatlar odamning individual xayoti davomida, turmush tajribasining ortishi bilan tarkib topib boradi. Katta yoshdagi bogcha bolalarida bogchada utkaziladigan sistemali mashgulotlar davomida ayrim ta'lim ishlari, ya'ni ukish jarayoni bilan boglik bulgan malakalar tarkib topadi. Umuman, malaka va odatlarning inson xayotidagi roli bagoyat katta. Buni biz maktabga bogchadan va tuppa-tugri uydan kelgan bolalarning tarakkiyt darajalari urtasidagi farkdan yakkol kurishimiz mumkin.

Kobiliyat deb odamning ma'lum bir ish yoki xarakatlarini boshka odamlarga nisbatan osonlik va chakkonlik bilan bajara olish layokatiga aytiladi. Bogcha yoshida bilish, ba'zi bir amaliy kobiliyatlar rivojlanadi. Kupgina psixologlarning tadkikotlari bilish kobiliyatlarining ancha erta paydo bulishi xakida ma'lumot beradi. Bogcha yoshdavrida bevosita bilishning shakllaridan bulgan sensor etalonlarni va kurgazmali-fazoviy modellashtirishni uddalay olish kabi xususiyatlar yuzaga kela boshlaydi. Sensor etalonlar va fazoviy modellar bilan xarakatlarni egallashga yunaltirilgan ta'lim bilish kobiliyatlarining rivojlanishiga samarali ta'sir kursatadi.

Amaliy faoliyatli kobiliyatlar inson xayotida katta axamiyatga ega. Ular orasida tashkilotchilik asosiy rol uynaydi. Ularni ilk bolalik davrining sungida kuzatishimiz mumkin. Tashkilotchilar kobiliyatining paydo bulishi mulokatchanlik va guruxdagi faoliyatining rivojlanishi bilan uzviy boglik. Konstruktiv amaliy kobiliyatlar bogcha yosh davrida yaxshi rivojlanadi. Bolalar uzaro rejalashtirish va xarakatlari jarayonida maslaxatlashishni, tashabbus bildirishni, uz takliflarini inobatga olishini, yon bosishni, bir-biriga yordam berishini, umumiy yutukdan zavklanishni urganadilar. Ijobiy konstruktorlash ayniksa, bogcha yosh davrining oxiriga borib yorkin

namoyon buladi, ulardan uz faoliyatini mustakil rejalashtirish, ijodkorlikka moyillik kabilar.

Maxsus kobiliyatlar – bu shaxsning individual psixologik xususiyatlari bulib, faoliyatning maxsus turlarida muvafakkiyatni ta'minlaydi. V.M.Teplovning fikri buyicha chapakni xis kilish bilan mutanosib ravishda musikiy-reproduktiv kobiliyat garmonik xis-tuyguning asosida yotadi. Musikiy kobiliyatlar kengkirralidir. Bogcha yosh davrida musikiy-xarakati kobiliyati faol tazda rivojlanadi. Bogcha yoshidagi bolalarning sevimli mashguloti bu rasm chizishdir. V.I.Kirienko, E.I.Ignatev va boshka psixologlarning fikricha, tasviriy kobiliyatlar uz urnida murakkab ta'limiy kompleksga xam ega bulib uz strukturasiga bir kator zarur va maxsus kobiliyatlarni oladi.

10-mavzu.

REJA

1. Bolalarda temperamentning tarkib topishi.
2. Bolalik davrida temperamentning shakllanishi.
3. Turli tip temperamentli bolalar xarakteristikasi.

11-mavzu. Maktabga tayyorgarlik

REJA

Maktabga tayyorgarlik.

Maktabgacha intellektual tayyorgarlik. Irodaviy va ijtimoiy tayyorgarlik.

Turli faoliyat turlarida maktabga psixologik tayyorgarlikning shakllanishi.

Maktabga moslashishning kiyinchiliklari.

Maktabga borish bolalarning xayotida juda katta vokeadiryu maktab xayoti bolalarga Yangi bir dunyoni ochib beradi, maktab davrida bolalarning siyosiy faoliyati uzgardiyu endi bolalarning asosiy faoliyatlari, asosiy vazifasi va ijtimoiy burchi ukish bulib koladi.

6- 7 yoshli bolalar uchun Yangi faoliyat bulgan ukish ulardan Yangi sifat, Yangi xususiyatlarga ega bulishlarini talab etadi. Ukish faoliyati uchun bolalardan barkaror diqqat, utkir zexn, mustakillik ishchanlik va batartiblik xislatlari bulishi kerak.

Bolalarning maktablarga utishlari bilan yuzaga keladigan anna shunday jiddiy uzgarishlarni nazarda tutib, ularni maktabdagi Yangi xar tamonlama tayyorlash kerak.

Shu narsa diqqatga sazovarki, xamma bogchalardagi maktab yoshiga tulgan bolalar maktabdagi ukishga bab-baravar tayyor bulavermaydilar. Ayrim bolalar maktabga borgach, Yangi sharoitga tez kirishib keta olmaydilar. Ularda ukish uchun kandaydir bir xususiyat etishmayotgandek kurinadi.

Etti yoshga tulish davri gudaklikning tugalishi davriga tugri keladi. Xudi anna shu davrdan boshlab bolalarda uz-uzini anglash tarkib topa boshlaydi.

Bolalarda 6-7 yoshdan boshlab shaxsiy ong tarkib topa boshlaydi. Shunday xollarda kurinadiki, bolalar uzlari yashab turgan ijtimoiy muxitdan uz urinlarini belgilashga, kattalar bilan yanada yakinrok, yanada tularok munosabatlar sestemasini urgatishga intiladilar.

Bolalarning maktabga utishlari bilan yuzaga keladigan ana shunday jiddiy uzgarishlarni naxarda tutib, ularni maktabdagi yangi xar tamonlama tayyorlash kerak.

Shunday kilib bolalarning maktabdagi ukishga tayyorligi shaxsning ijtimoiy etuklik boskichiga bola uz-uzidan kutarilmaydi. Uni bu boskichga bogchadagi va oiladagi butun ta'lim tarbiya ishi kutaradi. Etti yoshli bolalarning xis-tuygulari ancha usadi. Xayrixoxlik, raxmdillik, urtoklik kabi xis-tuygular mustaxkamlana boshlaydi.

Etti yoshga tulib, maktabga chikkan bolalarning psixik jixatdan bundan keyingi usishi maktabda oilada olib boriladigan ta'lim tarbiya ishi jarayonida amalga oshiriladi.

Maktab ta'limiga avval psixologik jixatdan tayyorlanadi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzok muddatli va shartli barkaror buladi. Bola diqqatning xususiyatlari roli va suyujeti uyinlarda, rasm chizish va kurish yasash mashgulotlarida, loy xamda plastindan uyinchoklar tayyorlashda, uzgalar nutkini idrok kilish va tushunishda, matematik amallarni echishda, xikoya tinglash va tizishda kurinadi. Bola uz diqqatini muayyan ob'ektga tuplashga intiladi.

Shuningdek, ta'lim uchun psixik usish darajasidan tashkari, bola turmushi va faoliyatining tafoutlari, sharoitlari, uziga xosligi, uning sixat-salomatligi, usuliy jixatdan tayyorgarligi, oddiy muofikdir.

Bola maktab ta'limida psixologik tayyorlanishning sub'ektiv tamoni xam mavjuddir. Uning mulokatga kirishish istagi mazkur tayyorgarlik bilan uzviy boglikdir.

Ukituvchi ta'lim-tarbiya jarayoning asosiy ishtirokchilaridan biridir. Ukituvchi- yosh avlodni xayotga, mexnatga tayyorlash uchun

xalk oldida, davlat oldida javob beradigan, bolalarga ta'lim-tarbiya berishga maxsus tayyorlangan odam.

Bolalar psixologiyasi fani ukituvchisi bulajak murabbiylarga tarbiyachilarga kasbiy jixatdan uta axamiyatli bulgan bilimlar- bolalar psixik tarakkiyoti konuniyatlari xakidagi bilimlarni beruvchi, ularda psixologik faoliyatini muvaffakiyatli bajarish uchun kerak buladigan kunikma va malakalarni shakllantiruvchi mutaxasis.

Bolalar psixologiyasi fani ukituvchisiga barcha pedagoglarga kuyiladigan umumiy talablardan tashkari yana kuyidagi talablar kuyiladi.

1 Umumiy va bolalar psixologiyasidan tashkari psixodiagnostika, psixokorreksiya, psixologik maslaxat, maxsus psixologiya buyicha bilimga ega bulish.

2. Maktabgacha tarbiya muassasi tarbiyachisining ish faoliyatiga xos xususiyatlarni yaxshi bilish.

3. Bolalar psixik tarakkiyoti muammolari yuzasidan mustakil tadkikotlar utkaza olish va bu jarayonga talabalarni jalb eta bilish.

4. Muntazam ravishda ilgor tarbiyachi-murabbiylarning pedagogik tajribasini urganib borish va targib kilish.

Bolalar psixologiyasi fani ukituvchisi pedagog sifatida kuyidagi kobiliyatlarga ega bulishi kerak.

1.Didaktik kobiliyat. – ukuv materiealini anik va ravshan tushuntira bilish.

2. Akademik kobiliyatlar – uz fanidan tashkari boshka soxalar buyicha xam keng bilimga ega bulish.

3. Pertseptiv kobiliyatlar – talaba ichki dunyosiga kira bilish, kuzatuvchan bulish.

4. Nutkiy kobiliyatlar – uz fikrini, xis– uygusini nutk yordamida ifodalab bera olish.

5. Tashkilotchilikchilik kobiliyati - talabalr jamasini uyishtira olish, jipslashtira olish, ishini tashkil etish.

6. Avtoritar kobiliyatlar – talabalarga bevosita emottsional-irodaviy ta'sir kursata bilish.

9. dikkatni taksimlash olish kobiliyati – bir vaktning uzida dikkatni bir kancha faoliyatga talabaga karata olish.

Bulajak ukituvchilarda talabalik yillaridanok darsni kanday uslubda utishi xakida tasavvurlar paydo buladi. Kanday uslubda utishni xar kaysi pedagog individual tanlaydi. Dars utish uslubida pedagogikaning uz ishiga va talabalarga bulgan munosabati aks etadi. Xozirgi kunda psixologiyada boshkarish, shu jumladan dars

jarayonini tashkil etish va boshkarishning ish uslubi ajratiladi. Kuyida Ushbu uch uslub va ularga xos xususiyatlar keltiriladi.

1. Avtoritar uslub; mashgulotlarning maksadi talabalarga xar doim xam tushunarli bulavermaydi; ukituvchi ozchilik talabalarning ism-familiyasini biladi; ukituvchi ‘kuprok talabalar’ bilan mulokatga kirishadi; ukituvchi talabalarning baxosini pasaytirishga moyil buladi; ukituvchi uning faoliyatiga berilgan baxoni jaxli chikib kabul kiladi.

2. Demokratik uslub; mashgulotlarning maksadi talabalarga doim tushunarli buladi; ukituvchi kupchilik talabalarning ism-familiyasini biladi; ukituvchi talabalar bilan mulokatga tanlovchan emas; ukituvchi talabalarning bilimini faoliyatini baxolashda ob’ektiv yondoshadi; ukituvchi uning faoliyatiga berilgan baxoni kizikuvchanlik bilan kabul kiladi.

3. Liberal uslub; mashgulotlarning maksadi talabalarga kupincha tushunarli bulmaydi; ukituvchi talabalarni odatda umuman bilmaydi; ukituvchi ‘kuchli talabalar’ bilan yumshok ‘kuchsiz talabalar’ bilan kattik muomilada buladi; ukituvchi ‘kuchli talabalar’ baxosini oshirishga, ‘kuchsiz talabalar’ baxosini pasaytirib yurishga moyil buladi; ukituvchi uning faoliyatiga berilgan baxoga befark buladi.

Xar bir uslub uzning ijobiy va salbiy tamonlariga ega. Masalan demokratik uslubda dars utganda, talabalarning uz faoliyatidan konikishi yukori buladi. Kiska vakt ichida kat’iy karor kabul kilish talab etilgan sharoitda avtoritar uslub ma’kulrok. Ammo avtoritar uslubda jazolash usullari xaddan tashkari kup kullaniladi.

Pedagogik faoliyatga tayyorlanishda talabalrning uzok yillar davomida Ushbu faoliyat bilan shugullanib kelayotgan ukituvchilarning tajribasini uzlashtirishi juda muxim.

Bunda talabalar xar bir ukituvchining metodik maxoratiga e’tibor berishlari kerak buladi.

Pedagogik amaliyotning kursatishicha. Metodik maxorati past bulgan ukituvchi kuyidagi xususiyatlarga ega buladi.

- ta’lim metodlarini auditoriya xususiyatlarini xisobga olmay tanlaydi;

- tanlangan ta’lim usuli natijasini oldindan kura bilmaydi;

- faoliyatida ta’sirning tugridan tugri usullari ustun buladi;

- uz kursatmalarini anik bajarishigina yukori baxolaydi;

- pedagogik ta’sirning tor doiradagi turlaridan foydalanadi;

- mulokatning avtoritar uslubidan foydalanadi;

- talabalarda itoatkorlik, bajaruvchanlik xususiyatlarini rivojlantirishga urgu beradi.

- bilimlarni talabalarga uzatishdagina e’tibor beradi.

Metodik maxorati yukori bulgan ukituvchi kuyidagi xususiyatlarga ega buladi;

- pedagogik metodlarni talabalar saviyasiga muofik tanlaydi;
- tanlangan metod va usullar orkali erishilgan natijani oldindan kura biladi;
- faoliyatida ta'sirning aylanma usullari ustunlik kiladi;
- talabalr ukiv dasturini uzlashtirishda ularda mustakillikni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.
- pedagogik ta'sir etishning xilma-xil turlaridan foydalanadi;
- mulokotning demokratik uslubidan foydalanadi;
- talabalar emotsional-intellektual soxalarining rivojlanishiga urgu beradi;
- talabalarni faolikka undaydi, ular bilimlarni uzlari uzlashtirishlarini ta'minlashga e'tibor beradi.

Bolalar psixologiyasi fani ukituvchisi uz oldiga kuygan maksadlarga erishishi uchun undan yuksak metodik maxorat talab etadi.

Metodik maxorat asosini tashkil etuvchi bilim esa bolalar psixologiyasi fanini ukitish metodekasini urganish orkali xosil buladi. Nazariy bilim Amaliy tajriba brigalikdagi yukori maxoratli ukituvchini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. Voxidov M.'Bolalar psixologiyasi'. Toshkent. 1974 y.
2. Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
3. Muxina V.S. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
4. Nishonova Z.T 'bolalar psixodiagnostikasi' Toshkent. 1998 y.
5. G`oziev E.G., Mamatov M.M. va boshqalar 'O`spirin psixologiyasi' Toshkent D.U 1992
6. G`oziev E.G., Utanov B. 'Xamkorlik psixologiyasi' Toshkent ToshDU 1992
7. G`oziev E. Ruhieva X.O. 'Metodicheskie rekomendatsii po psixologii vo`sshey shkolo` dlya slushiteley F.N.K.' Toshkent ToshDU 1990
8. Lyaudis. Detskaya psixologiya. M.: iz.vo Moskva 1990 g.
9. G`oziev E.G. 'Pedagogik psixologiya asoslari' Toshkent ToshDU. 1995
10. G`oziev E.G., Mamatov M.M. 'Talabalar psixologiyasi' ToshDU 1992
11. G`oziev E.G. 'Tafakkur psixologiyasi'. O`qituvchi nashriyoti. 1990
12. Krutetskiy V.A. 'Pedagogik-psixologiya asoslari' Toshkent-1976 yil.
13. Nishonova Z.T, G.Alimova 'Bolalr psixologiyasi va uni o`qitish metodikasi' Toshkent-2003 yil

Qo`shimcha adabiyotlar

1. M.G. Davletshin Yosh va pedagogik psixologiya. Toshkent. O`qituvchi nashriyoti. 1974 y.
2. Gonobolin F.N. 'Psixologiya' Toshkent. 1976 y.
3. Qodirov B.R, Qodirov K.B 'Kasbiy tashhis metodikalari to`plami' Toshkent-2003 yil.
4. Xaydarov F.I, Xalilova N.I 'Psixologiya fanlarini o`qitish metodikasi' Toshkent-2006 yil.
5. Davletshin M.G va boshqalar, Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T-2004 yil.